

HEDEN, de

tweeduizendvierentwintig

OP VERZOEK VAN:

1. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
2. De heer XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
3. De heer XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
4. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
5. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
6. De heer XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
7. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
8. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
9. De heer XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
10. De heer XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
11. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
12. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
13. De heer XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
14. De heer XXX, wonende aan XXX Sevenum;
15. Mevrouw XXX, wonende aan XXX Sevenum;
16. De heer XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
17. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
18. De heer XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
19. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
20. De heer XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
21. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
22. De heer XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
23. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
24. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sevenum;
25. Mevrouw XXX, wonende aan XXX Sevenum;
26. Mevrouw XXX, wonende aan XXX Sevenum;

27. 17. De heer XXX_z wonende aan de XXX Sevenum;
28. Mevrouw XXX_z wonende aan de XXX Sevenum;
29. De heer XXX_z wonende aan de XXX Sevenum;
30. Mevrouw XXX_z wonende aan de XXX Sevenum;
31. Mevrouw XXX_z wonende aan de XXX Sevenum;
32. Mevrouw XXX_z wonende aan de XXX Sevenum;
33. De heer XXX_z wonende aan XXX Sevenum;
34. De heer XXX_z wonende aan de XXX Sevenum;
35. De heer XXX_z wonende aan de XXX Sevenum;

hierna tezamen aangeduid als "Eisers",

die allen in deze kwestie woonplaats hebben gekozen in Amsterdam aan het adres Apollolaan 153, 1077 AS ten kantore van Höcker Advocaten, van welk kantoor mr. M.E. Kingma tot advocaat wordt gesteld;

GEDAGVAARD IN KORT GEDING:

de besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid XXX **B.V.**, statutair gevestigd en kantoorhoudende te XXX, die voor deze zaak woonplaats gekozen heeft in Haarlem aan het adres Prinsen Bolwerk 7, 2011 MA, ten kantore van Oomen & Sweep advocaten, van welk kantoor mr. L Koning door gedaagde tot advocaat is gesteld, aldaar mijn exploit doende en afschrift van dit stuk en van hieraan gehechte producties latende aan;

OM:

in persoon of vertegenwoordigd door een advocaat, te verschijnen voor de voorzieningenrechter van de rechtbank Limburg, locatie Roermond, op de terechtzitting die gehouden zal worden in het gerechtsgebouw aan de Willem II Singel 67, te (6041 HR) Roermond, **op donderdag 18 april 2024** om 09:30 uur,

MET DE UITDRUKKELIJKE VERMELDINGEN DAT:

- a. indien gedaagde niet in persoon en evenmin vertegenwoordigd door een advocaat op de terechtzitting verschijnt en de voorgeschreven termijnen en formaliteiten in acht zijn genomen, de rechter verstek tegen gedaagde zal verlenen en de hierna omschreven vordering zal toewijzen, tenzij deze hem onrechtmatig of ongegrond voorkomt;
- b. bij verschijning in het geding van gedaagde een griffierecht zal worden geheven, te voldoen binnen vier weken te rekenen vanaf het tijdstip van verschijning;

c. de hoogte van de griffierechten is vermeld in de meest recente bijlage behorend bij de Wet griffierechten burgerlijke zaken, die onder meer is te vinden op de website: www.kbvg.nl/griffierechtentabel

d. van een persoon die onvermogen is, een bij of krachtens de wet vastgesteld griffierecht voor onvermogenen wordt geheven, indien hij op het tijdstip waarop het griffierecht wordt geheven heeft overgelegd:

1^e een afschrift van het besluit tot toevoeging, bedoeld in artikel 29 van de Wet op de rechtsbijstand, of indien dit niet mogelijk is ten gevolge van omstandigheden die redelijkerwijs niet aan hem zijn toe te rekenen, een afschrift van de aanvraag, bedoeld in artikel 24, tweede lid, van de Wet op de rechtsbijstand, dan wel

2^e een verklaring van het bestuur van de raad voor rechtsbijstand, bedoeld in artikel 7, derde lid, onderdeel e, van de Wet op de rechtsbijstand waaruit blijkt dat zijn inkomen niet meer bedraagt dan de inkomens bedoeld in de algemene maatregel van bestuur krachtens artikel 35, tweede lid, van die wet;

e. de voorzieningenrechter aan de datumbepaling de uitdrukkelijke voorwaarde heeft verbonden dat de datum en het tijdstip van de mondelinge behandeling onverwijld aan gedaagde worden medegedeeld, en dat aan haar onverwijld de concept-dagvaarding en het ingevulde aanvraagformulier worden toegezonden.

WEGENS

I. KERN VAN DE ZAAK

1. Deze zaak gaat over het voornemen van gedaagde (hierna ook: "XXX") om op (zeer) korte termijn lelies te telen op het perceel kadastraal bekend als perceel XXX in Sevenum ("het Perceel"). Dit perceel ligt middenin de bebouwde kom, grenzend aan een woonwijk. Eisers zijn omwonenden van het Perceel. De afstand tussen het Perceel en de percelen van Eisers is ongeveer 10 tot 50 meter hemelsbreed.
2. De lelieteelt gaat gepaard met (zeer) intensief gebruik van diverse bestrijdingsmiddelen (of: "gewasbeschermingsmiddelen"). Uit steeds meer onderzoek blijkt dat er een verband bestaat tussen het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en ernstige neurodegeneratieve aandoeningen zoals Parkinson, de ziekte van Alzheimer en ALS. De toelatingsprocedure van gewasbeschermingsmiddelen bevat een hiaat op dit punt, waardoor het risico op dergelijke neurologische gevolgen onvoldoende wordt beoordeeld bij de toelating. Dat een gewasbeschermingsmiddel is goedgekeurd door de daartoe bevoegde instantie, betekent daarom níet dat het middel geen schadelijke neurologische gevolgen voor de gezondheid van de mens heeft. Ook bevat de toepasselijke regelgeving geen bepaling op grond waarvan bij de toelatingsprocedure onderzoek wordt verricht naar de reacties en gevolgen die voortkomen uit het mengen van de verschillende goedgekeurde gewasbeschermingsmiddelen. Dit terwijl gewasbeschermingsmiddelen juist bij lelieteelt veelvuldig worden gemengd om het gewenste resultaat te bereiken.
3. Eisers maken zich ernstig zorgen over de effecten van de grote hoeveelheid bestrijdingsmiddelen die in de lelieteelt worden gebruikt op hun gezondheid en de gezondheid van hun kinderen. Zij hebben XXX dan ook herhaaldelijk verzocht af te zien van de lelieteelt op het Perceel. XXX is daartoe tot op heden niet bereid gebleken. Eisers vorderen in deze procedure daarom een verbod op het gebruiken van gewasbeschermingsmiddelen op het Perceel.

4. Uit Europese wetgeving vloeit voort dat een gewasbeschermingsmiddelen geen (onmiddellijk of uitgesteld) schadelijk effect mag hebben op de gezondheid van de mens.¹ Het Europeesrechtelijke voorzorgsbeginsel leidt ertoe dat bij hiaten in de kennis over mogelijk schadelijke stoffen, zoals hier het geval, deze stoffen niet mogen worden toegepast totdat een volledige risicobeoordeling mogelijk is.² Het Hof Arnhem-Leeuwarden heeft recent in zijn arrest in de zaak tegen een lelieteler uit Drenthe bepaald dat uit dit alles voortvloeit dat er ruimte is voor de Nederlandse (kort geding) rechter om op grond van het Europese voorzorgsbeginsel een verbod uit te spreken op het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, ook als deze door het Ctgb zijn toegelaten.³ Of er daadwerkelijk een verbod moet worden uitgesproken hangt af van de omstandigheden van het specifieke geval, en een afweging van de belangen die daarbij spelen.
5. Eisers menen dat een belangenafweging in deze zaak redelijkerwijs niet in het voordeel van XXX kan uitvallen. XXX heeft de leliebollen nog niet geplant en kan er dus zonder al te veel problemen voor kiezen om – bijvoorbeeld – een ander gewas op het Perceel te planten. Aan de kant van de teler is het belang om nu juist lelies te telen op dit Perceel in de bebouwde kom dus gering. Dat belang bestaat enkel uit het feit dat de teelt van lelies (veel) winstgeverder is dan de teelt van bijvoorbeeld mais of aardappelen.
6. Aan de andere kant is het belang van eisers om niet met lilieteelt pal naast hun woningen geconfronteerd te worden, groot. Indien de plannen van XXX doorgaan zullen zij vanaf begin mei tot (ongeveer) oktober geconfronteerd worden met de grote hoeveelheden bestrijdingsmiddelen die worden gebruikt in de lilieteelt. Dit kan tot gevolg hebben dat zij, of hun kinderen, in de toekomst te maken krijgen met serieuze gezondheidsschade. Daarnaast zullen Eisers een half jaar lang steeds rekening moeten houden met de mogelijkheid dat zij op stel en sprong naar binnen moeten gaan, en hun kinderen niet buiten kunnen spelen. De GGD adviseert omwonden van bollenvelden namelijk om na het spuiten met bestrijdingsmiddelen de ramen te sluiten en binnen te blijven, huisdieren binnen te houden en de was niet buiten te laten drogen.⁴

Productie 1: screenprint website GGD met adviezen voor omwonenden van bollenvelden

7. Dit alles heeft ertoe geleid dat Eisers zich genoodzaakt hebben gevoeld dit kort geding aanhangig te maken. Zowel Eisers als XXX hebben belang bij een uitspraak op zeer korte termijn. Eisers, zodat zij niet geconfronteerd worden met bestrijdingsmiddelen zodra de bollen de grond in gaan, en XXX zodat er snel duidelijkheid is over de vraag of lilieteelt op het Perceel en onder deze omstandigheden wel of niet onrechtmatig is. Om mogelijke schade bij XXX zoveel mogelijk te beperken, verzoeken Eisers uwe edelachtbare voorzieningenrechter deze zaak zo snel mogelijk te behandelen, zodat er uitspraak is voordat de leliebollen uiterlijk de grond in moeten (naar Eisers hebben begrepen is dit uiterlijk 8 mei 2024).
8. De vorderingen van Eisers en de grondslag daarvan worden hieronder nader toegelicht. Eerst zal worden ingegaan op de feiten, en zal de situatie van de Eisers en de voorgeschiedenis met XXX worden geschetst. Daarna zal worden ingegaan op de juridische regels omtrent

¹ Artikel 4 lid 3 van de Verordening EG 1107/2009

² Het voorzorgsbeginsel is onder meer neergelegd in artikel 191 lid 2 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie

³ Hof Arnhem-Leeuwarden, 10 juli 2023, ECLI:NL:GHARL:2023:6083

⁴ <https://ggdleefomgeving.nl/schadelijke-stoffen/bestrijdingsmiddelen/#voorkom-dat-je-in-aanraking-komt-met-de-spuutnevel>

(toelating van) gewasbeschermingsmiddelen en de hiaten daarin. Vervolgens wordt het onderzoek naar het verband tussen gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziektes besproken. Tenslotte zal uit dit alles blijken dat XXX onrechtmatig handelt door de betreffende bestrijdingsmiddelen toe te passen vlakbij een aanzienlijk aantal woningen, en zullen de vorderingen van Eisers worden toegelicht.

II. FEITEN

9. Eisers wonen in de woonwijk aan en achter het Perceel waarop XXX lelies wil telen. Eisers sub 1 t/m 15 wonen aan de XXX en de XXX, die direct grenzen aan het Perceel. Hun woningen liggen op tien tot dertig meter van het Perceel. De overige Eisers wonen iets verderop, aan de XXX, XXX en XXX. Eisers hebben bij elkaar opgeteld 25 thuiswonende jonge kinderen.

Productie 2: kaart kadaster

10. XXX is een agrarisch bedrijf dat verschillende gewassen teelt, waaronder lelies.

Productie 3: uittreksel KvK XXX

11. In november 2023 wordt bij Eisers sub 7 t/m 12 bekend dat XXX voornemens is om in 2024 lelies te gaan telen op het Perceel. Deze Eisers nemen meteen contact op met XXX om hun zorgen kenbaar te maken. Op 16 november 2023 vindt er een gesprek plaats tussen de heer en mevrouw XXX en mevrouw XXX (Eisers sub 7, 8 en 9), XXX en de eigenaren van het Perceel. De betreffende Eisers maken duidelijk dat zij het Perceel, dat in de bebouwde kom ligt, absoluut niet geschikt vinden voor de lelieteelt. XXX toont op zich begrip voor de zorgen van Eisers, maar is niet bereid een ander gewas te telen. Wel biedt hij aan een extra groenstrook aan te leggen tussen de woningen en de lelies. Ook zegt hij toe op korte termijn de andere buurtbewoners te zullen informeren, en om op korte termijn een overzicht van de door hem gebruikte bestrijdingsmiddelen op te zullen sturen.
12. Begin 2024 heeft XXX nog steeds de andere buurtbewoners niet ingelicht, en het beloofde overzicht nog niet verstrekt. De heer XXX (Eiser sub 9) besluit daarom om de heer en mevrouw XXX (Eisers sub 1 en 2) op de hoogte te brengen. Omdat zij zich ernstige – en, zoals hierna zal blijken: gerechtvaardigde – zorgen maakten over hun gezondheid, hebben de heer en mevrouw XXX vervolgens een brief verspreid onder de andere buurtbewoners waarin zij hen informeren over de plannen van XXX. In deze brief staat ook informatie over de mogelijke gezondheidsrisico's van lelieteelt.
13. Eind februari vindt er op aandringen van Eisers een gesprek plaats tussen een afvaardiging van de Eisers, (de DGA van) XXX, en de eigenaren van het land. Eisers vragen XXX in dit gesprek opnieuw om een ander gewas te telen op het Perceel gezien de gezondheidsrisico's voor de omwonenden, en met name de kinderen uit de buurt, en de effecten op de leefomgeving van Eisers. De heer XXX laat in het gesprek weten dat de zorgen van Eisers volgens hem niet op feiten berusten. Hij geeft Eisers een brief aan de buurtbewoners met daaraan gehecht een "vragen en antwoorden" document met "geruststellende" informatie over de lelieteelt en een reactie van de Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur (KAVB), de branchevereniging van de bloembollensector. Een overzicht van de te gebruiken bestrijdingsmiddelen ontbreekt nog steeds. XXX biedt in het gesprek opnieuw aan om een spuitvrije zone te hanteren, van 10 meter, die wordt ingezaaid met bloemrijk akkerlandmengsel. Hij is nog steeds niet bereid een ander gewas te telen op het Perceel.

Productie 4: brief en informatie van XXX voor de buurtbewoners

14. Dezelfde avond komen alle Eisers bij elkaar in XXX in Sevenum. De afvaardiging van Eisers die aanwezig was bij het gesprek met XXX en de grondeigenaren, doet verslag van dat gesprek. Op verzoek van Eisers is ook de wethouder aanwezig bij deze bijeenkomst. De wethouder laat weten dat de gemeente op korte termijn juridisch gezien niets tegen de lelieteelt kan doen, omdat lelieteelt niet vergunningsplichtig is. Eisers hadden gehoopt dat de gemeente zich zou willen inzetten om een oplossing met de teler te bewerkstelligen. Nu dat niet het geval blijkt, besluiten zij een advocaat in te schakelen.
15. De advocaat van Eisers heeft XXX op 6 maart 2024 gesommeerd om schriftelijk te bevestigen dat zij af zal zien van het telen van lelies op het Perceel. Zij heeft XXX daarbij ook dringend verzocht om, voor het geval XXX niet aan de sommatie zou voldoen, te wachten met het planten van de lelies tot de voorzieningenrechter uitspraak heeft gedaan om daarmee de mogelijke schade zoveel mogelijk te beperken.

Productie 5: sommatiebrief mr. Kingma aan XXX, 6 maart 2024

16. Naar aanleiding van deze sommatiebrief vinden er op 22 maart 2024 schikkingsonderhandelingen plaats tussen een afvaardiging van Eisers en XXX.⁵ Eisers dringen bij deze bijeenkomst opnieuw aan op het planten van een ander gewas dan lelies. Zij vragen XXX of het mogelijk is om een ander perceel te vinden voor de leliebollen. XXX laat weten dat dit lastig is. Uiteindelijk komt XXX met een voorstel om een aantal maatregelen te nemen om de blootstelling aan bestrijdingsmiddelen voor Eisers te beperken. Dit voorstel wordt later door de advocaat van XXX per e-mail herhaald. Het gaat om de volgende maatregelen:

- als afstand tussen de erfgrenzen van de percelen van de omwonenden (aan de XXX) en van het leliegewas zal XXX in plaats van de eerder aangeboden bufferzone van 10 meter, een bufferzone van minimaal 50 meter hanteren. In deze bufferzone zal een nog nader aan te duiden vanggewas worden geplant, waarschijnlijk het voedingsgewas wortel, met in de hoekpunten van het Perceel een bloemenmengsel;
- in afwijking van het oorspronkelijke standaardspuitschema zullen waar mogelijk chemische middelen zoveel mogelijk door "groene" middelen worden vervangen;
- in afwijking van de eerdere opdracht van haar contractgever zal XXX op het perceel grenzend aan het perceel van de omwonenden enkel schubbollen (kleine bolletjes) van zogenaamde Longiflorums planten die in tegenstelling tot de geplande Oriëntals pas eind april/begin mei 2024 behoeven te worden geplant en eind september/begin oktober 2024 worden gerooid, waardoor het spuitseizoen wordt ingekort.
- XXX zal voorafgaand aan het spuiten Eisers via Whatsapp op de hoogte stellen van datum en tijdstip van bespuiting;
- XXX zal zo veel als mogelijk pas spuiten bij die weersomstandigheden (bijvoorbeeld geringe windsnelheid) waarbij zo min mogelijk het risico bestaat op drift, en zich houden aan de overige wet- en regelgeving en de gebruiksvoorschriften die gelden voor een veilig en verantwoord gebruik van de beschermingsmiddelen, en zal bij haar werkzaamheden een spuitmachine (met luchtondersteuning) gebruiken die drift reduceert tot een percentage van 97,5%.

⁵ De advocaten van partijen hebben elkaar toestemming gegeven om in het kader van deze procedure mededelingen te doen over de inhoud van de gevoerde schikkingsonderhandelingen

Productie 6: e-mail mr. Koning (advocaat XXX) aan mr. Van Tuyl, 25 maart 2024, met als bijlage het oorspronkelijke en aangepaste spuitschema

17. Na uitgebreid overleg tussen de Eisers, wijzen zij op 29 maart het voorstel van XXX af. Hiervoor is met name redengevend dat uit het OBO onderzoek (zie hierna al. 50 en **productie 11**) blijkt dat er restanten van bestrijdingsmiddelen worden teruggevonden in de buitenlucht, huisstof en urine van omwonenden en luiers van baby's in een straal van 250 meter rondom bollenvelden. Om die reden vinden Eisers een bufferzone van 50 meter niet voldoende. Daarnaast blijkt dat het "groenere" spuitschema niet (althans niet aanzienlijk) minder schadelijk voor de gezondheid. Eisers blijven daarom bij hun standpunt dat het Perceel zich vanwege de ligging niet leent voor lelieteelt. In een laatste poging om XXX over te halen een ander gewas te telen, bieden zij aan haar tegemoet te komen in de kosten die zij heeft moeten maken voor de Afrikaantjes die in 2022 zijn geteeld ter voorbereiding van de lelieteelt.

Productie 7: e-mail mr. Kingma aan mr. Koning, 29 maart 2024

18. Op 3 april 2024 laat mr. Koning namens XXX weten dat zij niet akkoord is met het voorstel van Eisers. Op 4 april 2024 reageert mr. Koning inhoudelijk op de sommatiebrief van 6 maart 2024. Nu XXX niet bereid blijkt af te zien van lelieteelt op het Perceel, voelen Eisers zich genoodzaakt deze dagvaarding uit te brengen.

Productie 8: brief mr. Koning aan mr. Kingma 4 april 2024

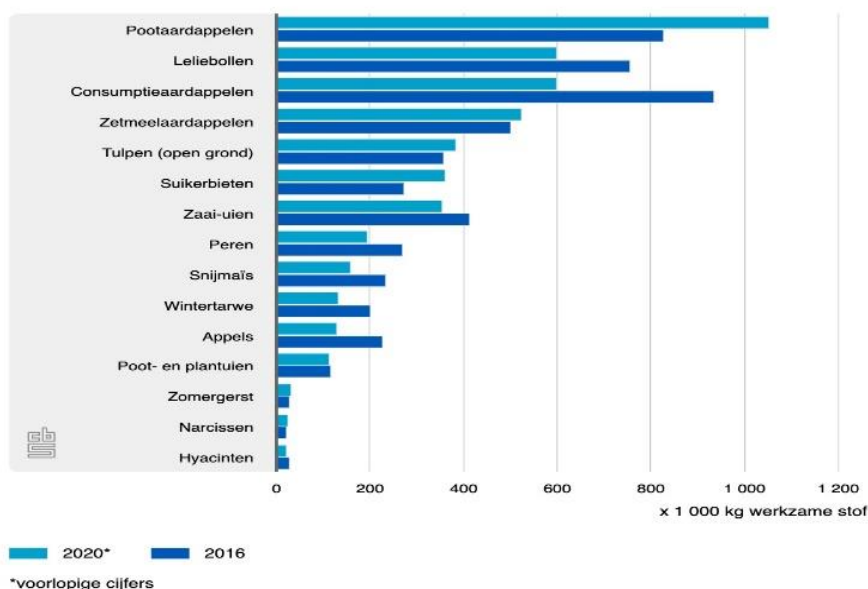
Gebruik van gewasbeschermingsmiddelen in de lelieteelt

19. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (het "CBS") onderzoekt het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen in de landbouw. De laatste definitieve cijfers uit 2022 laten zien dat de lelieteelt in heel Nederland 6.250 hectare besloeg.
20. Tegelijkertijd werd bij de lelieteelt in 2020 (het meest recente jaar waarover het CBS cijfers heeft verzameld en gepubliceerd) maar liefst 601 duizend kilogram bestrijdingsmiddel toegepast.⁶ Enkel de teelt van pootaardappelen oversteeg deze hoeveelheid met 1.052 duizend kilogram aan bestrijdingsmiddel. Maar daarbij is van belang dat de teelt van pootaardappelen maar liefst 43.800 hectare aan landbouwgrond besloeg. Dit is maar liefst acht maal zoveel grond als de lelieteelt. De lelieteelt, die één achtste van de voor de teelt van pootaardappelen ingezette grond betreft, gebruikt alsnog omstreeks 60% van de totale hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen ingezet bij de pootaardappelenteelt. De lelieteelt gebruikt dan ook veruit de grootste hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen per enkele hectare. Dit gebruik van bestrijdingsmiddelen wordt eenvoudig en overzichtelijk zichtbaar gemaakt in de onderstaande tabellen van het CBS ten aanzien van het gebruik van bestrijdingsmiddelen per teelt in 2020 en de hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen in kg werkzame stof per hectare:⁷

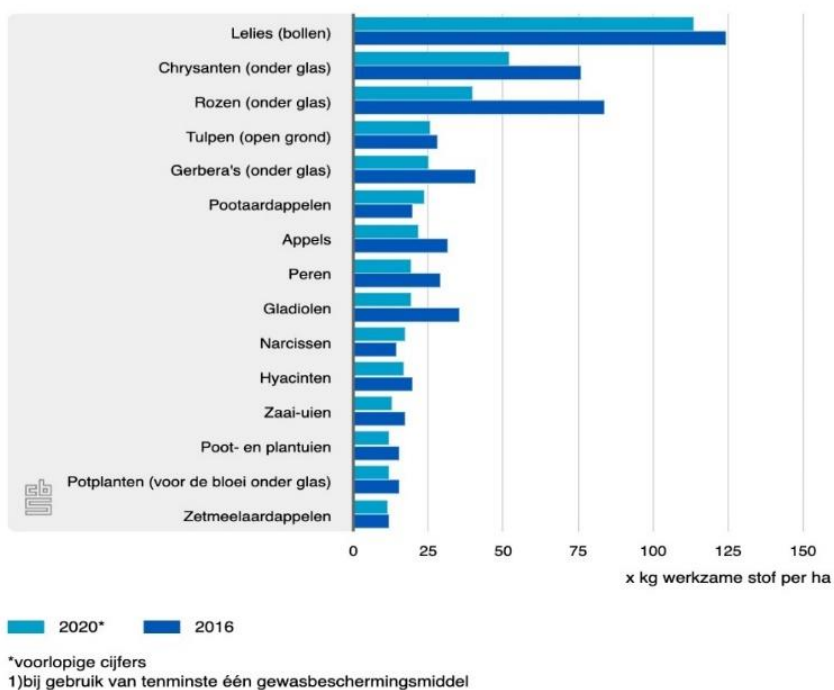
⁶ CBS, Landbouw gebruikt minder gewasbeschermingsmiddelen, 14 januari 2022, <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/02/landbouw-gebruikt-minder-gewasbeschermingsmiddelen>

⁷ Ibid

Gewassen met hoogste gebruik gewasbeschermingsmiddelen

Hoogste gebruik gewasbeschermingsmiddelen per hectare¹⁾

21. De lelieteelt vergt dus intensief gebruik van bestrijdingsmiddelen. In het algemeen wordt aangenomen dat voor de lelieteelt gemiddeld éénmaal per week bespuiting van de gewassen nodig is. Uit het door XXX overgelegde spuitschema (**Productie 6**), blijkt dat XXX inderdaad voornemens is om ongeveer één keer per week met bestrijdingsmiddelen te spuiten.

Cocktails

22. De industrie gericht op het maken van gewasbeschermingsmiddelen⁸ maakt géén middelen die specifiek op de lelieteelt zijn gericht.⁹ Bij spuitwerkzaamheden in de lelieteelt wordt daarom op veel momenten een "cocktail" van gewasbeschermingsmiddelen gemaakt. Dat houdt in dat diverse middelen bij elkaar worden gevoegd om het door de spuitser/teler gewenste resultaat te bereiken. Daarbij wordt ook gebruik gemaakt van toevoegingsstoffen. Dit zijn mengsels of preparaten die speciaal op de markt worden gebracht om vóór gebruik te worden gemengd met een gewasbeschermingsmiddel. Voorbeelden van toevoegingsstoffen zijn antischuimmiddelen, uitvloeiers, opnameverbeteraars en hechtingsmiddelen, die een snelle binding van het gewasbeschermingsmiddel op het gewas/de plant beogen.

Juridisch kader gewasbeschermingsmiddelen

23. Niet alle gewasbeschermingsmiddelen en biociden mogen zomaar worden toegepast in Nederland. Deze middelen dienen te worden goedgekeurd door het College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden (hierna: "Ctgb"). Het Ctgb is een zelfstandig bestuursorgaan dat toepassing geeft aan de Wet gewasbeschermingsmiddelen en biociden (hierna aangeduid als: "Wgb"), het Besluit gewasbeschermingsmiddelen en biociden (hierna aangeduid als: "Bgb") en de Regeling gewasbescherming en biociden (hierna aangeduid als: "Rgb"). Deze wet bevat de omgezette regels zoals opgenomen uit de Europese Verordeningen EG 1107/2009 en EG 528/2012. Verordening EG 1107/2009 reguleert de toelating en toepassing van gewasbeschermingsmiddelen, terwijl Verordening EG 528/2012 eenzelfde kader biedt voor de toelating en toepassing van biociden.

24. Op grond van artikel 4 lid 1 Wgb is het Ctgb bevoegd is tot het beoordelen en toelaten van gewasbeschermingsmiddelen uit hoofde van Verordening EG 1107/2009. Voor een gewasbeschermingsmiddel wordt toegelaten, zal dat middel de toelatingsprocedure uit hoofdstuk III van Verordening EG 1107/2009 succesvol moeten doorlopen, en worden goedgekeurd door het Ctgb. Dit volgens artikel 28 lid 1 Verordening EG 1107/2009 en artikel 20 Wgb. In artikel 29 Verordening EG 1107/2009 wordt uiteengezet aan welke eisen moet worden voldaan voordat een gewasbeschermingsmiddel rechtmatig kan worden gebruikt:

- Een gewasbeschermingsmiddel mag enkel werkzame stoffen, beschermstoffen en synergisten bevatten die zijn goedgekeurd door de European Food Safety Authority (hierna aangeduid als: "EFSA") op basis van hoofdstuk II van Verordening EG 1107/2009 (artikel 29 lid 1 onder a Verordening EG 1107/2009);
- De technische formule moet van dien aard zijn dat blootstelling van de gebruiker of andere risico's zo veel mogelijk beperkt worden, zonder de werking van het middel in het gedrang te brengen (artikel 29 lid 1 onder d Verordening EG 1107/2009);

⁸ Overkoepelende termen voor middelen die worden ingezet om ongewenste organismen te bestrijden, waarbij ieder middel één of meer werkzame stoffen bevat die dodelijk zijn voor één of meerdere schadelijke organismen, zijn "bestrijdingsmiddelen", of "pesticiden". Pesticiden zijn te verdelen in twee categorieën. Allereerst is er de categorie gewasbeschermingsmiddelen. Dit zijn middelen die specifiek zijn ontwikkeld voor het beschermen van gewassen tegen ziektes en plagen. Gewasbeschermingsmiddelen mogen alleen worden toegepast in de land- en tuinbouw. Naast gewasbeschermingsmiddelen staan biociden. Biociden kunnen ook buiten de land- en tuinbouw worden toegepast, en worden daarom ook gebruikt in andere sectoren zoals in ziekenhuizen, drinkwaterzuiveringen en de bouw (voornamelijk ter desinfectie van objecten en materialen).

Bij land- en tuinbouw kan dus zowel gebruik worden gemaakt van gewasbeschermingsmiddelen als biociden. Een gewasbeschermingsmiddel bestaat in het algemeen uit één tot drie werkzame stoffen en zogenaamde formuleringshulpstoffen (zeepachtige producten, oliën, polymeren, zouten et cetera) die ervoor zorgen dat meer werkzame stof het beoogde doel bereikt. Dat doel kan zijn een betere bedekking van gewas of onkruid of een (veel) hogere opname door het gewas van het middel.

⁹ <https://lelieteelt.nl/index.php/faq>.

- Er wordt, op grond van de stand van de wetenschappelijke en technische kennis voldaan aan de eisen neergelegd in artikel 4 lid 3 Verordening EG 1107/2009 (artikel 29 lid 1 onder e Verordening EG 1107/2009);
- Het middel bevat enkel werkzame stoffen, beschermstoffen en synergisten en, indien van toepassing, in toxicologisch, ecotoxicologisch of ecologisch opzicht relevante onzuiverheden en formuleringshulpstoffen waarvan de aard en hoeveelheid aan de hand van passende methoden worden vastgesteld (artikel 29 lid 1 onder f Verordening EG 1107/2009).

25. Eén van de toetsstenen voor de toelating van een gewasbeschermingsmiddel is dus het voldoen aan artikel 4 lid 3 Verordening EG 1107/2009. In dat artikellid staat:

"Een gewasbeschermingsmiddel dat resulteert uit de toepassing volgens goede gewasbeschermingspraktijken en rekening houdend met realistische gebruiksomstandigheden, voldoet aan de volgende eisen:

- a) *het is voldoende doeltreffend;*
 - b) *het heeft geen onmiddellijk of uitgesteld schadelijk effect op de gezondheid van de mens, met inbegrip van kwetsbare groepen, of op die van dieren, rechtstreeks of via drinkwater (met inachtneming van stoffen die voortkomen uit waterbehandeling), levensmiddelen, diervoeder of lucht, noch gevolgen op de werkplek of andere indirecte effecten, rekening houdend met bekende cumulatieve en synergistische effecten waar er door de Autoriteit aanvaarde wetenschappelijke methoden om dergelijke effecten te evalueren beschikbaar zijn, noch op grondwater;*
 - c) *geen onaanvaardbare effecten hebben op planten of plantaardige producten;*
 - d) *het veroorzaakt geen onnodig lijden of pijn bij te bestrijden gewervelde dieren;*
 - e) *het heeft geen onaanvaardbare effecten op het milieu, met name rekening houdend met de volgende aspecten waar er door de Autoriteit aanvaarde wetenschappelijke methoden om dergelijke effecten te evalueren beschikbaar zijn:*
 - i) *het gedrag en de verspreiding ervan in het milieu, met name de verontreiniging van oppervlaktewateren, met inbegrip van estuariene en kustwateren, grondwater, lucht en bodem, rekening houdende met ver van de plaats van gebruik gelegen locaties na verplaatsing over grote afstand in het milieu;*
 - ii) *de gevolgen ervan voor niet-doe-soorten, ook voor het gedrag van deze soorten;*
 - iii) *de gevolgen ervan voor de biodiversiteit en het ecosysteem."*
- (onderstreping advocaat)

26. Daarbij moet worden opgemerkt dat ook de werkzame stoffen die maken dat het gewasbeschermingsmiddel het doel kan realiseren, aan het bovenstaande wettelijk kader uit artikel 4 lid 3 Verordening EG 1107/2009 moeten voldoen. Hiermee wordt een dubbele controle gerealiseerd doordat, voordat een gewasbeschermingsmiddel kan worden toegelaten en ingezet, twee toelatingen zijn vereist:

- Een toelating voor de werkzame stoffen, beschermstoffen, synergisten en formuleringshulpstoffen in het gewasbeschermingsmiddel; en

- Een toelating voor het gewasbeschermingsmiddel (dat reeds goedgekeurde werkzame stoffen, beschermstoffen, synergisten en formuleringshulpstoffen bevat) an sich.

27. Uit artikel 29 lid 1 onder e jo. artikel 4 lid 3 Verordening EG 1107/2009 vloeit dus voort dat een gewasbeschermingsmiddel niet kan worden toegelaten, en dus niet rechtmatig kan worden toegepast in enige teelt in Nederland, als het middel zelf schadelijke effecten heeft op de gezondheid van de mens op enige wijze, of als de werkzame stoffen die schadelijke effecten hebben. De aanvrager van de toelating - in veel gevallen de producent van het goed te keuren gewasbeschermingsmiddel - dient aan te tonen dat aan alle vereisten uit artikel 29 lid 1 Verordening EG 1107/2009 wordt voldaan. Ten aanzien van het aantonen dat het gewasbeschermingsmiddel geen schadelijke effecten heeft op de gezondheid van de mens op enige wijze, dient de aanvrager positieve resultaten van officiële proeven en analyses te overleggen.
28. Deze proeven en analyses, die noodzakelijk zijn voor het bewijzen dat de werkzame stoffen en de gewasbeschermingsmiddelen geen schadelijke effecten hebben, zijn ook gereguleerd in verordeningen, namelijk de Verordening EU 283/2013 (aangaande de werkzame stoffen in het gewasbeschermingsmiddel) en Verordening EU 284/2013 (aangaande het gewasbeschermingsmiddel zelf). Op grond van deze verordeningen moeten de onderzoeken worden uitgevoerd overeenkomstig de "Goede laboratoriumpraktijken" (hierna - en tevens in regelgeving en literatuur - aangeduid als: "G/p") zoals neergelegd in Richtlijn 2004/10/EG. Deze richtlijn sluit vervolgens aan bij de eisen van diverse toxiciteitsstudies, die moeten worden uitgevoerd volgens de testrichtlijnen opgesteld door de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (hierna aangeduid als: "OESO" of de Engelstalige term "OECD").¹⁰

Hiaten in juridisch kader toelating werkzame stoffen en gewasbeschermingsmiddelen door het Ctgb

29. Het systeem van toelating van gewasbeschermingsmiddelen en de werkzame stoffen daarin lijkt hiermee een deugdelijk systeem met meerdere waarborgen. Er is immers sprake van een dubbele "beveiliging" doordat zowel de stof als het gewasbeschermingsmiddel dienen te worden onderworpen aan testen en onderzoeken voordat een toelating op de nationale markt wordt bewerkstelligd.
30. Het systeem kent echter (in ieder geval) één aanzienlijk gebrek dat in de literatuur en wetenschap herhaaldelijk wordt aangewezen.¹¹ De OECD-testrichtlijnen maken dat diverse onderzoeken naar diverse mogelijke gevolgen dienen te worden verricht. Maar: géén van de testen die volgens de Verordening EG 1107/2009, Verordening EU 283/2013, Verordening EU 284/2013 en de Wgb en Bgb dienen te worden verricht op basis van de OECD-testrichtlijnen, geven inzicht in neurologische gevolgen van de (werkzame stoffen in de) gewasbeschermingsmiddelen. Diverse experts (waaronder hoogleraren en deskundigen van het RIVM¹²) hebben voor deze omissie gewaarschuwd.
31. De OECD-testrichtlijnen aangaande onderzoek naar acute toxiciteit (OECD-testrichtlijnen 402, 403, 420, 423, 425, 436) zijn testen waarin na eenmalige toediening van de teststof

¹⁰ Productie 9: Heusinkveld e.a., Gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten: mogelijkheden om de toelatingsvereisten te verbeteren, RIVM rapport 2021, p. 18.

¹¹ Idem.

¹² Ibidem.

een proefdier wordt geobserveerd en eventuele mortaliteit wordt geregistreerd. Het proefdier wordt maar een korte periode (14 dagen) geobserveerd waarna de geëuthanaseerde dieren macroscopisch worden onderzocht. Echter, in deze OECD-testrichtlijnen zijn geen methodes aangewezen om de acute neurotoxische effecten van een stof te detecteren of te onderzoeken. Daarnaast wordt met een hoge dosering gewerkt op een beperkt aantal proefdieren, waardoor weinig uitsluitsel kan worden geboden over de acuut-neurotoxische effecten van een stof of middel.¹³

32. Ook de toxiciteitstudies aangaande herhaalde blootstelling (OECD-testrichtlijnen 407, 408, 409, 451, 452, 453) bevatten hiaten betreffende de neurotoxische effecten van de stoffen en/of middelen. Hoewel de studies over een langere termijn worden uitgevoerd, bieden ook deze onvoldoende informatie over chronische neurologische gevolgen van een stof. Dit komt doordat de hoeveelheid testdieren beperkt is, waardoor diverse neurologische gevolgen niet kunnen worden geconstateerd. Daarbij komt dat in de huidige OECD-testrichtlijnen aangaande herhaalde blootstelling geen verplichting bestaat om hersen- of perifeer zenuwweefsel te bestuderen, wat de mogelijkheid voor vaststellen van neurotoxiciteit zeer beperkt.¹⁴
33. Ten aanzien van onderzoeken naar reproductie- en ontwikkelingstoxiciteit vloeit eenvoudigweg uit de aard van de onderzoeken (enkel naar gevolgen voor reproductie en ontwikkeling) voort dat geen aandacht wordt gespendeerd aan neurologische gevolgen van een stof of middel. De testen bieden daarmee geen enkel inzicht in de neurologische gevolgen van de geteste stof of middelen.¹⁵
34. Tenslotte zijn ook de gerichte neurotoxiciteitsstudies, in tegenstelling tot wat kan worden verwacht, niet geschikt om neurotoxologische gevolgen vast te stellen bij langdurige blootstelling. De testrichtlijn die voor dergelijke studies wordt toegepast, OECD-testrichtlijn 424, is erg open opgesteld, en kan dus worden ingekleurd naar gelang de onderzoeksvraag die aan het onderzoek ten grondslag ligt. Naast de verplichte onderzoeken naar de reactie van de stoffen en/of middelen op sensorische stimuli, gripkracht en motorische activiteit, is het ook mogelijk dat onderzoek wordt verricht naar sensorische, motorische en cognitieve functies en specifiek neurologisch gedrag. Dit maakt dat, in beginsel, de testen op basis van deze testrichtlijn, meer geschikt zijn om neurologische gevolgen te constateren. Echter de duur van deze testen is vaak beperkt tot 90 dagen, waardoor deze alleen geschikt zijn om vroege cellulaire en histopathologische effecten van de reststoffen die kunnen leiden tot neurodegeneratie te detecteren. Doordat het ontbreekt aan histopathologisch onderzoek naar specifiek de neurodegeneratieve effecten in verschillende regio's van de hersenen, wordt onvoldoende inzichtelijk wat de degeneratieve werking van de stof exact is. De beschikbare testrichtlijn is, naar oordeel van diverse deskundigen (waaronder van het RIVM) niet geschikt voor het aanleveren van deze gegevens, waardoor het uiteindelijke onderzoeksresultaat onvoldoende inzicht geeft in de neurodegeneratieve gevolgen van de geteste stoffen en middelen.¹⁶

Productie 9: Heusinkveld e.a., 'Gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten: mogelijkheden om de toelatingsvereisten te verbeteren', RIVM rapport 2021

¹³ Productie 9: Heusinkveld e.a., Gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten: mogelijkheden om de toelatingsvereisten te verbeteren, RIVM rapport 2021, p. 18-19.

¹⁴ Ibid, p. 19-20.

¹⁵ Ibid, p. 20-21.

¹⁶ Ibid, p. 21-22.

Een van de conclusies van dit rapport is:

"In de huidige vereisten in de OECD-testrichtlijnen zijn de neurodegeneratieve parameters niet expliciet benoemd. Hoewel onderzoek naar deze aanvullende parameters niet uitgesloten is in de testrichtlijn komt het in de praktijk niet voor dat dit ook daadwerkelijk wordt uitgevoerd."

Zie ook **Productie 10**: notulen van de European Food Safety Authority, Workshop on the EFSA NAMs Project on Environmental Neurotoxicants:

"Overall, there was broad consensus that the currently existing procedures, that are part of existing regulatory actions, are likely to give us an inadequate insight into the actual neurotoxic actions of specific pesticides for the substantia nigra, and consequently, offer an inadequate assessment of the risk of developing Parkinson's disease in case of human exposure."

Huidige status quo toelating werkzame stoffen en gewasbeschermingsmiddelen door Ctgb

35. Het tekort aan onderzoek naar neurotoxiciteit en neurodegeneratieve gevolgen maakt dat, bij de toelating van stoffen en middelen voor gewasbescherming, géén duidelijkheid bestaat over schadelijke gevolgen die kunnen optreden. Hoewel de verrichte testen (op basis van de OECD-testrichtlijnen) vele mogelijke gevolgen onderzoeken, bestaat alsnog een - aanzienlijke - hiaat in de onderzoeken. Nadelige gevolgen op het gebied van neurotoxiciteit zijn, volgens diverse experts, onvoldoende inzichtelijk bij de toelating van stoffen en middelen.
36. Daarom is de toetsing bij toelating van werkzame stoffen en gewasbeschermingsmiddelen onvolledig, althans niet voldoende zorgvuldig om er op basis daarvan vanuit te gaan dat een toelating door het Ctgb inhoudt dat géén sprake kan zijn van een aantasting van de gezondheid van mens en milieu door een gewasbeschermingsmiddel. Ten aanzien van neurodegeneratieve gevolgen zijn de onderzoeken, vanwege de hiervoor besproken hiaten in de toelatingsprocedure, onvoldoende om dergelijke gevolgen uit te sluiten. Zoals hierna zal blijken is er echter wel steeds meer bewijs voor een correlatie met neurodegeneratieve ziekten, ook bij omwonenden van landbouwgronden.
37. Daarbij wordt bij de onderzoeken door het Ctgb ook géén onderzoek verricht naar de reacties en gevolgen die voortkomen uit het mengen van de verschillende goedgekeurde gewasbeschermingsmiddelen (cocktails). Gewasbeschermingsmiddelen worden zoals hierboven al opgemerkt immers met name in de lelieteelt veelvuldig gemengd om het gewenste resultaat te bereiken. Dit gebeurt door individuele middelen te mengen, maar ook door deze te vermengen met bindmiddelen die hechting aan het gewas stimuleren.¹⁷

Onderzoeken naar gevolgen voor de gezondheid

38. De gevolgen van de genoemde hiaten in de onderzoeken zijn groot. De laatste jaren is gebleken dat het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen voor personen blootgesteld aan

¹⁷ De Gelderlander 18 oktober 2020, Hoogleraar Violette Geissen gaat aantonen dat er met pesticiden écht veel mis is: 'It's time for change', <https://www.gelderlander.nl/hetschoneoosten/hoogleraar-violette-geissen-gaat-aantonen-dat-er-met-pesticiden-echt-veel-mis-is-its-time-for-change>

deze middelen verband houdt met een verhoogd risico op neurologische aandoeningen. Uit diverse onderzoeken blijkt dat er een verband bestaat tussen het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen (of: pesticiden in het algemeen) en neurologische aantasting door ziekten als de ziekte van Parkinson, de ziekte van Alzheimer en Amyotrofe Lateraal Sclerose (ALS).

39. Ten aanzien van de ziekte van Parkinson tonen diverse studies in diverse landen aan dat er een verband bestaat tussen het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en een vergrote kans op deze ziekte. Academici en onderzoekers uit diverse landen hebben door de jaren heen onderzoek gedaan naar pesticidegebruik en een relatie tot een verhoogd risico op Parkinson. Ieder van deze studies heeft een omvangrijke testgroep, alsmede een controlegroep, gehanteerd. In veel van deze (uitgebreide) studies zijn directe correlaties tussen het gebruik van - en blootstelling aan - pesticiden en een verhoogd risico op neurologische aandoeningen als Parkinson geconstateerd. In Frankrijk heeft dit zelfs geleid tot de kwalificatie van Parkinson als beroepsziekte voor boeren.¹⁸
40. Met name in de Verenigde Staten is uitgebreid onderzoek verricht naar de correlatie tussen pesticidegebruik en Parkinson. Al in 2005 is in het onderzoek van dr. Freya Kamel een verband geconstateerd tussen pesticidegebruik en een verhoogd risico op Parkinson.¹⁹ Eén jaar later, in 2006, kwam dr. Alberto Ascherio tot dezelfde conclusie, met daarbij de opmerking dat zelfs blootstelling aan lagere doseringen aan pesticiden een verhoogd risico op deze ziekte met zich bracht.²⁰ Later zijn ook in 2011 door dr. Anthony Wang²¹, in 2014 door dr. Jason Richardson²² en dr. Marcia Ratner²³, en in 2017 en 2020 door dr. Shilpa Narayan²⁴ en dr. Srishti Shrestha²⁵ vergelijkbare conclusies getrokken.
41. In 2022 concludeerde een groep Indiase onderzoekers over Parkinson Disease (PD): "*Hence, we conclude that pesticides play a prominent role in PD pathogenesis*".²⁶ En in een in 2023 in Nature gepubliceerde studie werd langdurige blootstelling aan 53 pesticiden geassocieerd met Parkinson, waarvan 10 direct toxisch zijn voor de dopaminereceptoren die betrokken zijn bij het ontwikkelen van de ziekte. Daarnaast werd in dit onderzoek aangetoond dat blootstelling aan meerdere bestrijdingsmiddelen tegelijk leidt tot hogere toxiciteit.²⁷
42. Ook in diverse Europese landen hebben onderzoeken een verband aangetoond tussen blootstelling aan pesticiden, en een verhoogde kans op Parkinson. Zo heeft Kenborg in 2012

¹⁸ Akkerwijzer, Frankrijk erkent Parkinson als beroepsziekte bij boeren,

<https://www.akkerwijzer.nl/artikel/92649-frankrijk-erkent-parkinson-als-beroepsziekte-bij-boeren/>.

¹⁹ Kamel e.a., "Pesticide Exposure and Self-reported Parkinson's Disease in Agricultural Health Study", *American Journal of Epidemiology* 2006, af. 4, p. 364-374, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17116648/>.

²⁰ Ascherio e.a., "Pesticide Exposure and Risk for Parkinson's Disease", *Wiley InterScience* 2006, p.197-203, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/ana.20904>.

²¹ Wang e.a., "Parkinson's disease risk from ambient exposure to pesticides", *Springer Science* 2011, p.547-555, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3643971/>.

²² Richardson e.a., "Elevated Serum Pesticide Levels and Risk for Alzheimer Disease", *JAMA Neurology* 2014, afl. 3, p. 284-290, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24473795/>.

²³ Ratner e.a., "Younger age at onset of sporadic Parkinson's disease among subjects occupationally exposed to metals and pesticides", *Interdisciplinary Toxicology* 2014, afl. 3, p 123-133, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26109889/>.

²⁴ Narayan e.a., "Occupational pesticide use and Parkinson's disease in the Parkinson Environment Gene (PEG) study", *Environmental International* 2017, afl. 107, p. 266-273, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28779877/>.

²⁵ Shrestha e.a., "Pesticide use and incident Parkinson's disease in a cohort of farmers and their spouses", *Environmental Research* 2020, afl. 191, p. 7-14, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32919961/>.

²⁶ Vellingiri B, Chandrasekhar M, Sri Sabari S, Gopalakrishnan AV, Narayanasamy A, Venkatesan D, Iyer M, Kesari K, Dey A. "Neurotoxicity of pesticides - A link to neurodegeneration." *Ecotoxicol Environ Saf.* 2022 Sep 15, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36029574/>.

²⁷ Paul, K.C., Krolewski, R.C., Lucumi Moreno, E. et al. "A pesticide and iPSC dopaminergic neuron screen identifies and classifies Parkinson-relevant pesticides." *Nat Commun* 14, 2803 (2023). <https://www.nature.com/articles/s41467-023-38215-z>.

een studie uitgevoerd in Denemarken.²⁸ Ook hierbij waren de resultaten dat de blootstelling aan pesticiden gepaard ging met een vergroot risico op neurodegeneratieve aandoeningen, waaronder Parkinson. Verder heeft in 2014 een onderzoek plaatsgevonden in Portugal, waar dr. Maria Baltazar eenzelfde conclusie trok.²⁹ In Frankrijk bleek in een onderzoek uit 2017 dat in de wijnregio's, die zich kenmerken door een intensief gebruik van pesticiden, meer Parkinson voorkomt onder de algemene bevolking.³⁰

43. Ten slotte heeft ook in Nederland een onderzoek plaatsgevonden naar het verband tussen blootstelling aan pesticiden en een vergrote kans op Parkinson. In dit meerjarige onderzoek van Marianne van der Mark uit 2014³¹, waarbij onderzoek is gedaan in vijf verschillende ziekenhuizen in Nederland, was de conclusie dat - hoewel er geen direct verband werd geconstateerd - wel degelijk aanwijzingen bestaan voor een verhoogd risico op Parkinson. Van der Mark meende dat aanvullend onderzoek noodzakelijk was.

44. Naast een verhoogd risico op de ziekte van Parkinson, is in diverse onderzoeken tevens een verhoogd risico op de ziekte van Alzheimer gelinkt aan blootstelling aan pesticiden. Al in 2003 constateerde dr. Isabelle Baldi in Frankrijk een verhoogd risico op Alzheimer en blootstelling aan pesticiden.³² Eenzelfde resultaat kwam naar voren in de onderzoeken en studies van Hayden in 2010³³, Richardson in 2014³⁴, en met name Aloizou uit 2020.³⁵ Al deze studies wijzen op een (mogelijke) correlatie tussen de blootstelling aan pesticiden en een verhoogd risico op neurodegeneratieve aandoeningen zoals Alzheimer.

45. Er zijn ook onderzoeken verricht naar de mogelijke verhoogde kansen op ALS als gevolg van de blootstelling aan pesticiden. In 2010 publiceerde Francesca Bonvicini tezamen met haar collega's een studie naar een mogelijk verband tussen verhoogde kans op ALS en blootstelling aan pesticiden.³⁶ In dit onderzoek kwam naar voren dat er een sterke associatie werd aangetroffen tussen blootstelling aan pesticiden en een vergroot risico op ALS. Later hebben nog aanvullende studies plaatsgevonden, die in de meta-analyse van Angela Malek³⁷ zijn betrokken. Uit deze analyse, gebaseerd op 6 peer-reviewed studies, concludeert ook Malek dat sprake is van een verband tussen pesticideblootstelling en een vergrote kans op ALS.

²⁸ Kenborg e.a., "Parkinson's disease among gardeners exposed to pesticides - a Danish cohort study", *Environmental Health* 2012, afl. 1 p. 65-69, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21687921/>.

²⁹ Baltazar e.a., "Pesticides exposure as etiological factors of Parkinson's disease and other neurodegenerative diseases -A mechanistic approach", *Toxicologie Letters* 2014, afl. 230, p. 85-103, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24503016/>.

³⁰ Kab, S., Spinosi, J., Chaperon, L. et al. "Agricultural activities and the incidence of Parkinson's disease in the general French population." *Eur J Epidemiol* 32, 203-216 (2017). <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28185034/>

³¹ Van der Mark e.a., "Occupational exposure to pesticides and endotoxin and Parkinson disease in the Netherlands", *Occupational and Environmental Medicine* 2014, afl. 71, p. 757-764, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25104429/>.

³² Baldi e.a., "Neurodegenerative Diseases and Exposure to Pesticides in the Elderly", *American Journal of Epidemiology* 2003, afl. 5, p. 409-414, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12615605/>.

³³ Hayden, "Occupational exposure to pesticides increases the risk of incident AD", *Neurology* 2010, afl. 74, p. 1524-1530, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2875926/>.

³⁴ Richardson e.a., "Elevated Serum Pesticide Levels and Risk for Alzheimer Disease", *JAMA Neurology* 2014, afl. 3, p. 284-290, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24473795/>.

³⁵ Aloizou e.a., "Pesticides, cognitive functions and dementia: A review", *Toxicologie Letters* 2020, afl. 326, p. 31-51, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32145396/>.

³⁶ Bonvicini e.a., "Exposure to pesticides and risk of amyotrophic lateral sclerosis: a population-based case-control study", *Annali del Istituto Superiore di Sanita* 2010, afl. 3, p. 284-287, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20847462/>.

³⁷ Malek e.a., "Pesticide exposure as a risk factor for amyotrophic lateral sclerosis: A meta-analysis of epidemiological studies", *Environmental Research* 2012, afl. 117, p. 112-119, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22819005/>.

46. Uit een recent gepubliceerd onderzoek van Chronister et al (2023)³⁸, blijkt dat er ook een duidelijk verband zichtbaar is bij omwonenden van bollenvelden. Dit grootschalige onderzoek naar adolescenten die op gemiddeld 329 meter wonen van percelen waarop bloemen worden geteeld, wijst uit dat zij significant slechtere neurologische gedragsprestaties vertonen. De deelnemers waren niet werkzaam in de bloementeelt. Bij het onderzoek werd de concentratie van bepaalde stoffen uit bestrijdingsmiddelen in de urine van de deelnemers bekeken. Een hogere concentratie van die stoffen had verband met slechtere prestaties op neurologische gebieden als aandacht, taal, geheugen en leervaardigheid, en sociale perceptie.
47. Een dergelijk resultaat bij omwonenden werd ook al zichtbaar in 2020. Uit onderzoek in Ecuador bleek dat er bij kinderen die op minder dan 275 meter wonen van landbouwpercelen waarop bestrijdingsmiddelen worden gebruikt, een biologisch en neurotoxicologisch relevant effect optreedt.³⁹
48. Volledigheidshalve wordt ten slotte verwezen naar andere literatuur en onderzoeken die een link leggen tussen ziekten en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Hieruit vloeit onder meer voort dat, naast enkel neurodegeneratieve ziekten, ook aandoeningen als kanker kunnen ontstaan bij langdurige geleidelijke blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen. Verwezen wordt naar artikelen van Mostafalou uit 2013⁴⁰ en 2016⁴¹, Blair⁴², Gamache⁴³, Doi⁴⁴ en Van Maefe-Fabry.⁴⁵
49. Uit onderzoek blijkt dus dat het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen een vergrote kans geeft op neurodegeneratieve aandoeningen zoals Parkinson, Alzheimer en ALS, ook bij omwonenden. Daarnaast blijkt dat voor dergelijke gevolgen geen afdoende onderzoek plaatsvindt bij de toelating van de gewasbeschermingsmiddelen en de stoffen waaruit die middelen zijn opgebouwd.

Verspreiding van gewasbeschermingsmiddelen

50. Naar aanleiding van hierboven genoemde gebreken in de regelgeving is op 1 september 2020 in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit een onderzoek gestart naar de gevolgen van gewasbeschermingsmiddelen voor consument, agrariër en omwonenden van agrarische arealen. Dit onderzoek, dat tevens wordt uitgevoerd in het kader van het zogenaamd SPRINT-onderzoek waarin in 11 representatieve Europese landen onderzoek wordt verricht naar (onder meer) de gezondheidsrisico's voortkomend uit

³⁸ Chronister et al, 'Urinary Glyphosate, 2,4-D and DEET Biomarkers in Relation to Neurobehavioral Performance in Ecuadorian Adolescents in the ESPINA Cohort', *Environmental Health Perspectives* 2023-10, DOI: 10.1289/ehp11383

³⁹ Suarez-Lopez et al, 'Residential proximity to greenhouse crops and pesticide exposure (via acetylcholinesterase activity) assessed from childhood through adolescence', *Environmental Research* 188 (2020) 109728

⁴⁰ Mostafalou & Abdollahi, "Pesticides and human chronic diseases: Evidences, mechanisms, and perspectives", *Toxicology and Applied Pharmacology* 2013, afl. 268, p. 157-177, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0041008X13000549>.

⁴¹ Mostafalou & Abdollahi, "Pesticides: an update of human exposure and toxicity", Springer Science 2016, p. 549-599, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27722929/>.

⁴² Blair e.a., "Pesticides and human health", *Occupational and Environmental Medicine* 2015, afl. 2, p. 81-82, https://www.researchgate.net/publication/270003458_Pesticides_and_human_health.

⁴³ Gamache, "Exposure to Pesticides and Welding Hastens the Age-at-Onset of Parkinson's Disease", *The Canadian Journal of Neurological Science* 2019, afl. 46, p. 711-716, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31342891/>.

⁴⁴ Doi e.a., "Motor neuron disorder simulatie ALS induced by chronic inhalation of pyrethroid insecticides", *Neurology* 2006, afl. 67, p. 1894, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17130437/>.

⁴⁵ Van Maefe-Fabry e.a., "Occupational exposure to pesticides and Parkinson's disease: A systematic review and meta-analysis of cohort studies", *Environment International* 2012, afl. 46, p. 30-43, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160412012001043>.

pesticidegebruik, betreft een grootschalig en langdurig onderzoek dat als basis kan dienen voor latere aanscherping van wet- en regelgeving.

51. Inmiddels zijn de resultaten van dit onderzoek (het "OBO-onderzoek") gepubliceerd. Hieruit blijkt dat vrijwel overal pesticiden worden aangetroffen in gebieden rondom landbouwpercelen. Zo werden in een straal van 250 meter rondom bollenvelden restanten van bestrijdingsmiddelen die op onderzochte bollenvelden waren gebruikt, teruggevonden in de buitenlucht rond woningen, in huisstof en zelfs in urine van omwonenden (zowel volwassenen als kinderen) en luiers van baby's. De onderzoekers concludeerden: "*correlations were found between environmental and urinary concentrations of these pesticides*". Dit is zeer zorgelijk, want het blijkt dat in een straal van 250 meter rondom bollenvelden de concentratie van bestrijdingsmiddelen in lucht en huisstof velen malen hoger ligt dan in andere gebieden. Dit geldt onder meer voor de pesticide Pendimethalin. Het rapport vermeldt hierover: "*Concentrations of some pesticides (i.e. pendimethalin [onderstreping advocaat], prochloraz and pyraclostrobin) measured in soil samples collected in gardens near the residents' homes were a factor of five to ten higher than those for control homes.*"⁴⁶ In de samenvatting van dit onderzoek staan de resultaten kort en bondig beschreven: "*Verder bleken de concentraties van bestrijdingsmiddelen in de lucht én in het huisstof hoger te zijn bij de woningen binnen een straal van 250 meter van de bollenvelden dan bij de woningen van de verder weg gelegen controlegroep. In de buitenlucht was het verschil over het algemeen een factor 10, in het huisstof een factor 5. Dit zijn gemiddelden voor alle bestrijdingsmiddelen.*"

Productie 11: OBO onderzoeksrapport "Research on exposure of residents to pesticides in the Netherlands"

52. Deze bevindingen bevestigen overigens een eerder rapport van het RIVM, waaruit naar voren kwam dat (restanten van) bestrijdingsmiddelen werden teruggevonden in buitenlucht rondom woningen, deurmatten en huisstof. Daarnaast zijn zelfs restanten aangetroffen in de urine van mensen die op meer dan 500 meter afstand van agrarische velden woonden.

Productie 12: M.H.M.M. Montforts e.a., Bestrijdingsmiddelen en omwonenden: Samenvattend rapport over blootstelling en mogelijke gezondheidseffecten, RIVM rapport 2019.

53. Overigens is uit onderzoek van Zembla gebleken dat in een eerdere versie van het OBO-onderzoeksrapport door het RIVM werd opgeroepen tot vervolgonderzoek naar de gezondheidsrisico's van pesticiden, en om de toelating van bestrijdingsmiddelen op nationaal niveau aan te scherpen, en niet de Europese procedures af te wachten. Deze passages worden vervolgens op aandringen van het Ctgb uit het onderzoeksrapport geschrapt.

Productie 13: Zembla artikel: 'Bestrijdingsmiddelenautoriteit Ctgb verzweg risico's voor omwonenden', 28 september 2023⁴⁷

54. Dat betekent dus het volgende:

(1) Er wordt bij de toelating van gewasbeschermingsmiddelen onvoldoende onderzoek gedaan naar neurodegeneratieve gevolgen;

⁴⁶ Productie 11, p. 238.

⁴⁷ Vindplaats : <https://www.bnnvara.nl/zembla/artikelen/bestrijdingsmiddelenautoriteit-ctgb-verzweg-risicos-voor-omwonenden>.

- (2) Uit een aanzienlijk aantal academische onderzoeken blijkt dat er een duidelijk verband bestaat tussen het gebruik van deze middelen en diverse neurodegeneratieve ziektes;
- (3) de stoffen en restanten van deze middelen worden wijdverspreid aangetroffen rondom percelen waar deze gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt.

Advies GGD

55. In verband met de mogelijke gezondheidsschade voor omwonenden van bollenvelden heeft de GGD het volgende advies opgesteld:

- Ramen en deuren sluiten tijdens en na het spuiten
- Binnen blijven
- Huisdieren niet buiten laten
- Wasgoed niet buiten hangen
- Schoenen uitdoen bij binnenkomst

Productie 1: screenprint website GGD met adviezen voor omwonenden van bollenvelden

Rol Ctgb

56. Uit het bovenstaande is al gebleken dat er gebreken zijn in het onderzoek dat ten grondslag ligt aan de toelating van bestrijdingsmiddelen door het Ctgb. Daarbij komt dat er steeds meer twijfel ontstaat over de werkwijze van het Ctgb bij het toelaten van bestrijdingsmiddelen. Daardoor zijn er te meer redenen om niet zomaar aan te nemen dat een door het Ctgb goedgekeurd middel niet schadelijk is voor de gezondheid.

57. Uit recente conclusies van de advocaat-generaal⁴⁸ in procedures bij het Hof van Justitie van de Europese Unie (HvJEU) tussen PAN Europe en het Ctgb, volgt dat het Ctgb bij de beoordeling voor toelating van bestrijdingsmiddelen niet juist te werk gaat, onder andere door zich te baseren op verouderde richtsnoeren en door geen acht te slaan op nieuwe wetenschappelijke onderzoeken.

58. De A-G overweegt dat het doel van Verordening 1107/2009 in de eerste plaats is om met name een hoog niveau van bescherming van de gezondheid van mens en dier en van het milieu te waarborgen. De bepalingen van de Verordening zijn gebaseerd op het voorzorgsbeginsel, een van de grondslagen van het streven van de Unie om in haar beleid een hoog beschermingsniveau te waarborgen, teneinde te garanderen dat werkzame stoffen of middelen die op de markt worden gebracht, niet schadelijk zijn voor de gezondheid van mensen en dieren of voor het milieu.

59. De toelatingsvoorschriften moeten een goede bescherming garanderen en, wanneer toelating voor gewasbeschermingsmiddelen wordt verleend, moet met name de bescherming van de gezondheid van mens en dier en van het milieu voorrang hebben op de verbetering van de teelt van planten.

60. Daarbij wordt overwogen dat het voorzorgsbeginsel ertoe noopt alle beschikbare wetenschappelijke en technische kennis in aanmerking te nemen, aangezien dit beginsel een globale beoordeling vereist op basis van de meest betrouwbare beschikbare

⁴⁸ Conclusies van A-G Medina 28 september 2023 in de zaak C-308/22, ECLI:EU:C:2023:716 en de gevoegde zaken C-309/22 en C-310/22, ECLI:EU:C:2023:717 (PAN Europe/Ctgb)

wetenschappelijke informatie en de meest recente resultaten van internationaal onderzoek. Alle informatie die als actuele en relevante "wetenschappelijke en technische kennis" wordt beschouwd, moet in aanmerking worden genomen. De toelating moet op actuele wetenschappelijke of technische kennis berusten en mag niet op achterhaalde of verouderde kennis zijn gebaseerd.

61. De A-G concludeert onder meer dat artikel 36 lid 1 van Verordening 1107/2009 aldus moet worden uitgelegd dat een lidstaat bij het onderzoek van een toelatingsvraag voor een gewasbeschermingsmiddel krachtens die bepaling rekening dient te houden met alle relevante en betrouwbare actuele (dat wil zeggen meest recente) wetenschappelijke en technische kennis, ongeacht de bron of het document waaruit die voortvloeit. Een gewasbeschermingsmiddel kan dus slechts worden toegelaten wanneer het geen schadelijk effect heeft, met name op de gezondheid van de mens, en de toelating ervan op de stand van de wetenschappelijke en technische kennis (dat wil zeggen de meeste recente kennis) berust.
62. Het vereiste om de meest recente wetenschappelijke en technische kennis toe te passen noopt de bevoegde autoriteit tot een proactieve houding bij het streven naar een betere bescherming van de gezondheid van mens en dier en van het milieu. Een aannemelijk risico voor de volksgezondheid is voldoende opdat een lidstaat overeenkomstig het voorzorgsbeginsel de nodige maatregelen kan nemen.
63. Het Ctgb had in voornoemde zaken geweigerd acht te slaan op nieuwe wetenschappelijke onderzoeken, terwijl het daar wel degelijk toe wordt geroepen door het voorzorgsbeginsel en Verordening 1107/2009. Uit de conclusies volgt dat een autoriteit als het Ctgb, verantwoordelijk voor het onderzoek van een toelatingsaanvraag, over relevante en betrouwbare informatie beschikt die is gebaseerd op de stand van de wetenschappelijke of technische kennis (dat wil zeggen de meest recente kennis) – ongeacht de bron van die informatie – daar acht op moet slaan en een daaruit blijkend risico van schadelijke effecten moet beoordelen.
64. Eisers wijzen in dit kader tenslotte op het eerder genoemde onderzoek van Zembla. Daaruit blijkt dat het Ctgb herhaaldelijk informatie over risico's van bestrijdingsmiddelen bagatelliseert. Zo besloot het Ctgb in 2015 geen actie te ondernemen ondanks dat er normoverschrijdingen voor zeven bestrijdingsmiddelen waren vastgesteld. In reactie op het eerder genoemde OBO-onderzoek pleit het Ctgb voor het weglaten van aanbevelingen door het RIVM, en dringt het aan op "geruststellen van burgers".

Zorgen van toezichthouders

65. Ondanks het feit dat het Ctgb in zijn algemeenheid dus erg terughoudend is met het waarschuwen voor risico's van bestrijdingsmiddelen, en het nemen van actie bij overschrijdingen, heeft ook het Ctgb aan de bel getrokken over de neurologische gevolgen van de blootstelling aan bestrijdingsmiddelen.
66. Bij brief van 9 maart 2021 heeft het Ctgb aan het EFSA haar zorgen geuit over de link tussen Parkinson en blootstelling aan pesticiden, en schrijft dat er meer onderzoek nodig is naar de effecten van blootstelling aan een cocktail van middelen. Hieronder wordt het belangrijkste deel van deze brief geciteerd:

"We would like to express our concerns with regard to a possible relation between the use of specific pesticides and the development of Parkinson's disease. This issue has generated a lot of attention in the Netherlands in recent years, including the medical and research field, the media and the political arena. On behalf of the Dutch Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality the RIVM is currently conducting an exploratory study on data requirements for neurotoxicity in relation to the development of neurodegenerative diseases.

In November 2020, professor Bas Bloem, a neurologist with special interest in this area, gave a presentation to the Ctgb board. He explained that it is difficult to establish an unambiguous causal relationship between active substances in our regulatory framework and the development of Parkinson's disease, since there is a lag time of up to 10-15 years before the first symptoms of the disease become manifest. Despite these difficulties, he pointed out that more and more evidence is emerging substantiating a possible relations hip between the use of pesticides and the development of Parkinson' s disease. Specifically, there is growing experimental and epidemiological evidence supporting this possible relation between exposure to pesticides and the risk of Parkinson's disease.

A particular concern is the recent recognition that Parkinson's disease is the fastest growing neurological condition in the world, further fueling concerns that environmental toxins such as pesticides may be contributing to this growth.

On February 22 we had a brief discussion with EFSA [...] on this subject. He explained the current activities EFSA is involved in, specifically the EFSA Pilot Project on New Approach Methodologies (NAMs) for tebufenpyrad risk assessment, in collaboration with Anses. The overall outcome is intended to be used in the renewal process for tebufenpyrad.

However, there are many more currently approved active substances for which we do not know whether exposure could be associated with Parkinson's disease.

We therefore request EFSA to specifically screen the currently approved active substances for a possible association with Parkinson' s disease (e.g. based on chemical structure and toxicological profile). Furthermore, it is well known that brain lesions affecting the substantia nigra can cause a number of movement disorders including Parkinson's disease. The next step could be to perform dedicated tests on active substances earmarked on the basis of the initial screening for their specific toxic effects on the substantia nigra. In our view, such experiments would have to be performed in ageing animals that are known to be more vulnerable to the toxic effects of pesticides. These experiments should also consider the possibility that combined exposure to multiple pesticides (that are often used in combination in agriculture) lead to greater neurotoxicity and a further enhanced risk of developing Parkinson' s disease. Would this research fit into the EFSA Pilot Project on NAMs?

We hope that EFSA will be open to the suggestions above in order to gain more insight into a possible relationship of currently approved active substances in pesticides and the development of Parkinson's disease."

Productie 14: brief van Ctgb aan EFSA van 9 maart 2021.

67. Bij brief van mei 2021 heeft de EFSA als volgt gereageerd:

"For this purpose, we believe it is necessary to take stock of the situation from a scientific and multidisciplinary point of view. Our aim is to identify the gaps in research, collect feedback on the availability of suitable test methods and test systems to be used in the screening programme, and estimate the policy implications for environmental neuroscience. We are therefore considering the organisation of a scientific event that would have the aim of exploring the current knowledge landscape and future opportunities in neurotoxicology, and would create the basis for a series of scientific projects with the collaboration of the Member States. The debate should also focus on the need to prioritize chemicals to be tested, and to develop higher throughput methods using molecular or cellular approaches. Testing pesticides through these tools would represent a first step towards understanding the complexity of the mechanisms that regulate neurological functions , and, subsequently, towards developing regulatory action.

We aim at defining a plan to be shared with you in the upcoming weeks, and remain available for further discussions. EFSA looks forward to working with CTGB and MSs on this topic."

Productie 15: brief van EFSA aan Ctgb. Zie ook de eerder genoemde notulen van het event van de EFSA in **Productie 10**.

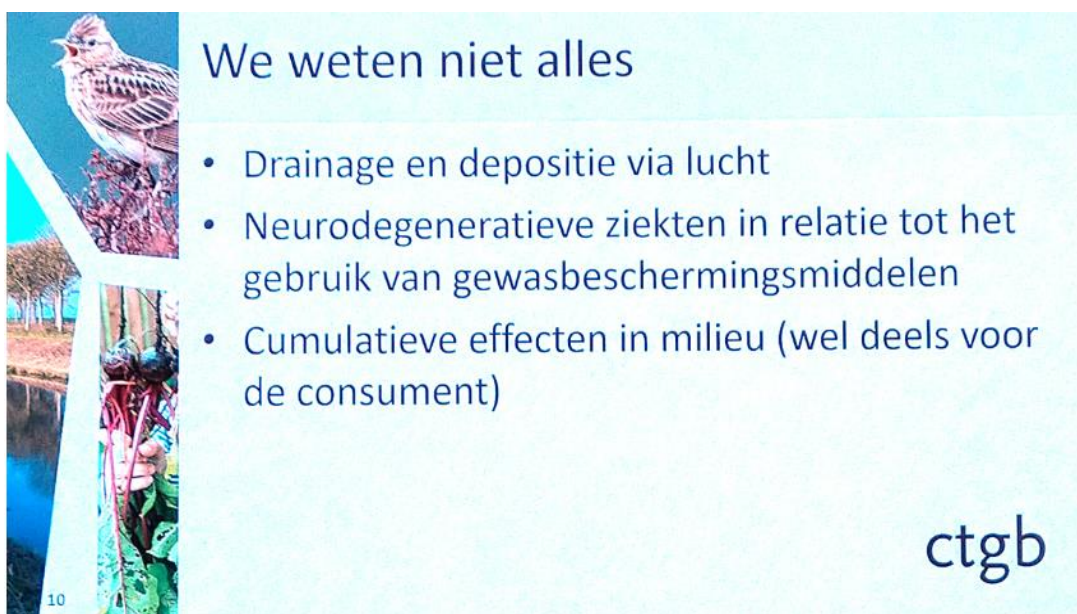
68. In reactie op de Europese evaluatie van Verordening EG 1107/2009 (**productie 16**) heeft Nederland bovendien in 2020 laten weten dat de verordening moet worden aangepast zodat middelen standaard allemaal worden onderzocht op neurologische effecten (wat nu niet zo is). Daarnaast moet volgens Nederland ook gekeken worden naar de cumulatieve effecten van bestrijdingsmiddelen (blootgesteld worden aan een cocktail):

"5) Although the EU legislation is, as stated in the report, probably the most stringent in the world, there are still aspects that needs to be addressed. The Netherlands considers that, as already is in process for the assessment of biocides, all active substances should be tested for neurological disorders, in order to meet concerns about neurological diseases such as Parkinson's disease.

6) The Netherlands welcomes the action to continue the development of a methodology for cumulative risk assessment in order to further strengthen consumer protection. However, cumulative risk assessment is also relevant for environmental aspects. The Netherlands therefore calls upon the European Commission to strengthen the work on cumulative risk assessment for non-target organisms, for instances by updating guidances in the framework of recommendation 6 (specific protection goals and guidances)."

Productie 16: Report Evaluation Regulation (EC) No 1107/2009 and (EC) No 396/2005 – NL comments

69. Met andere woorden: zowel het Ctgb, de EFSA als de Nederlandse Staat onderkennen dat er te weinig onderzoek is naar de neurodegeneratieve effecten van pesticiden, dat er meer en meer bewijs is dat pesticiden kunnen leiden tot neurodegeneratieve aandoeningen, en dat actie geboden is.
70. Ook uit een recente presentatie van dr. Nicole van Straten, manager Gewasbescherming bij het Ctgb, tijdens de "Informatiebijeenkomst gewasbeschermingsmiddelen en biociden" in het provinciehuis in Assen, werd opnieuw duidelijk dat bij de toelating van bestrijdingsmiddelen geen rekening wordt gehouden met een aantal (belangrijke) punten, waaronder de relatie tussen bestrijdingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten. De betreffende slide van het Ctgb is hieronder weergegeven.

The slide features a light blue background. On the left, there is a vertical strip of three images: a bird perched on a branch, a person in a field, and a close-up of a plant. The title 'We weten niet alles' is in a dark blue font. Below the title are three bullet points in the same color. The 'ctgb' logo is in the bottom right corner. A small number '10' is visible in the bottom left corner of the image strip.

We weten niet alles

- Drainage en depositie via lucht
- Neurodegeneratieve ziekten in relatie tot het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen
- Cumulatieve effecten in milieu (wel deels voor de consument)

ctgb

Rapporten RIVM en Gezondheidsraad

71. Naar aanleiding van dit alles heeft ook (een daartoe ingestelde commissie van) de Gezondheidsraad nader onderzoek verricht. De Gezondheidsraad is een onafhankelijke wetenschappelijke adviesraad met als wettelijke taak regering en parlement te adviseren op het brede terrein van de volksgezondheid en gezondheidszorg.⁴⁹ Op 29 juni 2020 heeft de Gezondheidsraad haar "*Vervolgadvies gewasbescherming en omwonenden*" gepubliceerd (samenvatting in **productie 17**). In de conclusie van dat onderzoek stelt de Gezondheidsraad dat de internationale epidemiologische literatuur aanwijzingen geeft dat gewasbescherming met chemische middelen gepaard kan gaan met gezondheidsschade bij mensen. Ook schrijft de Gezondheidsraad dat proefdieronderzoek en onderzoek naar werkingsmechanismen laten zien dat verbanden tussen blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen en de ziekte van Parkinson en ontwikkelingsstoornissen bij kinderen "*plausibel*" zijn. In Nederland is ook onderzoek verricht naar dergelijke gezondheidsschade bij mensen als gevolg van blootstelling aan chemische

⁴⁹ <https://www.gezondheidsraad.nl/over-ons>.

gewasbeschermingsmiddelen. Echter, de Gezondheidsraad merkt op dat dat epidemiologische onderzoek van eigen bodem "beperkt van omvang" is.⁵⁰ Wel sluiten de aanwijzingen voor effecten die uit sommige van deze onderzoeken naar voren komen, aan bij de buitenlandse bevindingen. De Gezondheidsraad concludeert daarom: "Nederlands onderzoek van de laatste jaren geeft geen duidelijke aanwijzingen voor gezondheidseffecten, maar neemt de ongerustheid ook niet weg."⁵¹ Ook vindt de Gezondheidsraad de conclusie gerechtvaardigd dat blootstelling aan chemische gewasbeschermingsmiddelen een risico voor de gezondheid vormt. Maar vanwege de beperkte omvang van het Nederlandse onderzoek is niet duidelijk hoe groot dat risico in de huidige Nederlandse landbouwpraktijk is. Duidelijk is dat omwonenden en vooral telers en hun gezinnen gemiddeld meer zijn blootgesteld dan mensen die niet in de landbouw werken en die verder weg wonen van landbouwpercelen. Echter, de hoogte van het gezondheidsrisico voor die bevolkingsgroepen kan uit het beperkte Nederlandse onderzoek niet worden afgeleid. Daardoor is meer epidemiologisch onderzoek nodig, aldus de Gezondheidsraad.⁵²

72. Vervolgens erkent de Gezondheidsraad in de conclusie van zijn onderzoek dat de toelatingsprocedures van gewasbeschermingsmiddelen de risico's voor neurologische aandoeningen onvoldoende afdekt.⁵³ Het advies van de Gezondheidsraad luidt dan ook:

"Advies

Voorzorg toepassen: verduurzaming intensiveren

De commissie verwacht niet dat meer epidemiologisch gezondheidsonderzoek op korte termijn tot duidelijkheid zal leiden over gezondheidseffecten van gewasbeschermingsmiddelen, zeker niet als het gaat om chronische gezondheidseffecten die zich pas op latere leeftijd manifesteren. Verbetering van de toelatingsprocedure is nodig, maar dat is complex en kost veel tijd. Daarom pleit de commissie voor toepassing van het voorzorgsbeginsel en adviseert ze om vooral de aanpak van verduurzaming van de gewasbescherming voort te zetten en te intensiveren. (...) De commissie adviseert om in internationaal verband verder te werken aan de verbetering van de toelatingsprocedure, in het bijzonder aan de beoordeling van mogelijke effecten op de hersenontwikkeling van ongeboren en jonge kinderen en het risico op neurodegeneratieve aandoeningen, zoals de ziekte van Parkinson. Risico's die voortvloeien uit blootstelling vanuit verschillende bronnen of aan combinaties van stoffen, laten zich moeilijk betrekken bij een toelatingssysteem voor individuele producten. Een pragmatische oplossing is volgens de commissie de invoering van een extra veiligheidsfactor ('allocatiefactor') van nader te bepalen grootte, die de kans verkleint dat de gezamenlijke blootstelling vanuit verschillende bronnen en routes (werk, omgeving, voeding, particulier gebruik) en aan combinaties van gewasbeschermingsmiddelen gezondheidsschade veroorzaakt. De commissie beveelt aan dat Nederland zich binnen de EU actief inspant voor de invoering van een dergelijke factor in de toelatingsprocedure."
(onderstrepingen advocaat)

Productie 17: Gezondheidsraad, Vervolgadvies gewasbescherming en omwonenden, 29 juni 2020, Samenvatting

⁵⁰ Productie 17, p. 3.

⁵¹ Productie 17, p. 3.

⁵² Productie 17, p. 3.

⁵³ Productie 17, p. 4.

73. Kortom: omdat de gezondheidsrisico's verbonden aan het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen zich voornamelijk voordoen op langere termijn, verwacht de Gezondheidsraad niet dat meer onderzoek op korte termijn een oplossing gaat bieden. Hoewel het verbeteren van de toelatingsprocedure nodig is, neemt dat ook veel tijd in beslag. Omdat nú al actie moet worden ondernomen, adviseert de Gezondheidsraad om het voorzorgsbeginsel toe te passen en om vooral de aanpak van verduurzaming van de gewasbescherming voort te zetten en te intensiveren.

74. Ook het RIVM heeft nader onderzoek verricht. In een eerder genoemd rapport uit 2021 (**productie 9**) heeft het RIVM geconcludeerd dat er een link is tussen blootstelling aan pesticiden en Parkinson en dat de huidige toelatingsprocedure tekort schiet waar het gaat om de beoordeling van neurotoxische effecten. De conclusie van dit rapport luidt als volgt:

"1. De relatie tussen blootstelling aan chemische stoffen, inclusief gewasbeschermingsmiddelen, en neurodegeneratieve aandoeningen is plausibel. Het aantonen van een causaal verband voor specifieke werkzame stoffen in epidemiologische studies is echter lastig vanwege de kleine onderzoeksgroepen en de blootstelling aan meerdere werkzame stoffen, vaak gedurende langere tijd.

2. Ontbrekende gegevens over de neurotoxische potentie van (nieuwe) werkzame stoffen leidt ertoe dat aanvullende studies zelden gevraagd worden.

3. In de huidige vereisten in de OECD-testrichtlijnen zijn de neurodegeneratieve parameters niet expliciet benoemd. Hoewel onderzoek naar deze aanvullende parameters niet uitgesloten is in de testrichtlijn komt het in de praktijk niet voor dat dit ook daadwerkelijk wordt uitgevoerd.

4. Het op dit moment beschikbare arsenaal aan in vitro testen naar neurodegeneratieve eigenschappen van stoffen is nog te beperkt en onvoldoende gevalideerd om een alternatief voor proefdierstudies te kunnen bieden."
(onderstrepingen advocaat)

Productie 9: Heusinkveld e.a., Gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten: mogelijkheden om de toelatingsvereisten te verbeteren, RIVM rapport 2021, p. 18-19.

75. Op 6 oktober 2022 heeft het RIVM het artikel "Gewasbeschermingsmiddelen met mogelijke neurodegeneratieve effecten: een analyse van de werkzame stoffen op basis van de chemische structuur" gepubliceerd (**productie 18**). Dit artikel beschrijft de resultaten van het onderzoek naar mogelijke handelingsopties op de korte termijn om eventuele risico's op het ontstaan van neurodegeneratieve ziekten bij het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen te beperken.⁵⁴ In het onderzoek heeft het RIVM gekeken of er op dit moment werkzame stoffen in gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt die lijken op vijf stoffen waarvan bekend is dat ze neurodegeneratieve ziekten kunnen veroorzaken, en die daarom al verboden zijn in de Europese Unie. Bij het onderzoek naar vergelijkbare stoffen (die dus vergelijkbaar zijn met de vijf verboden stoffen) in de gewasbeschermingsmiddelen is enkel gekeken naar de werkzame stoffen daarin, en niet naar andere componenten (en de combinatie daarvan) in deze gewasbeschermingsmiddelen.⁵⁵

⁵⁴ Productie 18, p. 9.

⁵⁵ Productie 18, p. 13.

Hier blijkt weinig informatie over te zijn. Maar in de beschikbare informatie heeft het RIVM één stof gevonden (metiram) waarvan op basis van de structuur wordt verwacht dat deze neurodegeneratief kan zijn. Deze stof wordt in Nederland heel weinig gebruikt en naar verwachting niet opnieuw goedgekeurd tijdens de nu lopende Europese herbeoordeling. In afwachting van deze herbeoordeling is er volgens het RIVM nu geen reden om extra maatregelen te nemen. Het RIVM erkent in de conclusie van haar onderzoek dat de scope van haar onderzoek zeer beperkt is gebleven: *“Er is echter vrij weinig informatie beschikbaar waarop moleculaire structuuractiviteit analyses uitgevoerd kunnen worden om de relatie tussen gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten vast te kunnen stellen. Dit bevestigt het belang van meer data en betere testrichtlijnen voor het bepalen van mogelijke effecten van gewasbeschermingsmiddelen op neurodegeneratieve ziekten.”*⁵⁶

Productie 18: “Gewasbeschermingsmiddelen met mogelijke neurodegeneratieve effecten: een analyse van de werkzame stoffen op basis van de chemische structuur”, gepubliceerd door het RIVM op 6 oktober 2022.

Effecten van cocktails

76. Tenslotte is het belangrijk om erbij stil te staan dat de toepasselijke regelgeving geen bepalingen bevat op grond waarvan de mogelijke reacties die kunnen ontstaan bij het gebruik van het gewasbeschermingsmiddel in een mengsel met andere (goedgekeurde) gewasbeschermingsmiddelen en toevoegingsstoffen (die een spoedige binding van de stof op de plant dienen te bewerkstelligen) moet worden onderzocht, net als het cumulatieve effect van het gebruik van verschillende middelen achter elkaar op één perceel. Dergelijk onderzoek vindt dus in het kader van de toelatingsprocedure niet plaats. Uit een recente studie blijkt echter wel dat de combinatie van middelen giftig kan zijn, terwijl de middelen afzonderlijk enkel bij zeer hoge concentratie giftig zijn.⁵⁷

Conclusie

77. Het feit dat de bestrijdingsmiddelen die worden gebruikt in de lelieteelt zijn toegelaten door het Ctgb, betekent níet dat deze stoffen geen schadelijke neurodegeneratieve gevolgen hebben voor de Eisers. Integendeel: het gebruik van deze bestrijdingsmiddelen brengt een serieus risico op schadelijke gevolgen met zich mee voor de Eisers en hun kinderen, die op enkele tientallen meters wonen van een veld waarop XXX iedere week gewasbeschermingsmiddelen wil gaan toepassen. Het RIVM en de Gezondheidsraad hebben immers geconcludeerd dat het verband tussen gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve gevolgen “plausibel is”.

78. Uit vrees voor hun gezondheid en die van hun kinderen hebben de Eisers zich genoodzaakt gevoeld deze procedure te starten.

III. VORDERINGEN EN ONDERBOUWING

Onrechtmatig handelen XXX

79. Indien XXX bestrijdingsmiddelen gaat gebruiken op het Perceel, zeker in de hoeveelheden die nodig zijn bij de lelieteelt, handelt XXX daarmee onrechtmatig. Zij maakt daarmee

⁵⁶ Productie 18, p. 29.

⁵⁷ K.C. Paul et. al, 'A pesticide and iPSC dopaminergic neuron screen identifies and classifies Parkinsonrelevant pesticides', Nature Communications 2023

inbreuk op de rechten van de Eisers, en handelt in strijd met een verplichting die voortvloeit uit de wet, dan wel de maatschappelijke zorgvuldigheid.

80. XXX maakt in dat geval allereerst inbreuk op een recht door het gebruik van de bestrijdingsmiddelen. Door de toepassing van deze middelen worden de Eisers direct geraakt in hun (grond)recht op gezondheid, en de gezondheid van hun kinderen. Uit verschillende onderzoeken zoals in deze dagvaarding genoemd blijkt dat er een verband bestaat tussen bestrijdingsmiddelen en neurologische aandoeningen. Het RIVM en de Gezondheidsraad hebben geconcludeerd dat de relatie tussen blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve aandoeningen "plausibel" is. Eisers, en de kinderen van Eisers, lopen daarmee dus een serieus risico om ziek te worden of een deel van hun cognitieve vermogens te verliezen. Daarmee wordt inbreuk gemaakt op hun uit artikel 11 van de Grondwet en artikel 2 EVRM voortvloeiende recht op gezondheid. Ook maakt het handelen van XXX inbreuk op het recht op privacy en gezinsleven (artikel 8 EVRM) en het recht op eigendom (artikel 1 Eerste Protocol) van de omwonenden, nu zij niet meer ongestoord van hun woning en tuin kunnen genieten uit angst voor schadelijke effecten van de bestrijdingsmiddelen, zeker nu de GGD adviseert om naar binnen te gaan en huisdieren binnen te houden nadat er is gespoten.
81. XXX handelt, indien hij bestrijdingsmiddelen gebruikt op het Perceel, daarnaast in strijd met een verplichting die voortvloeit uit de wet. Door gewasbeschermingsmiddelen toe te passen waarvan niet is vastgesteld dat deze geen risico vormen voor de gezondheid van de omwonenden, handelt XXX in strijd met het op verschillende plaatsen in de Europese wetgeving neergelegde voorzorgsbeginsel. Hierop wordt hieronder uitgebreider ingegaan (zie alinea's 87 e.v.).
82. Ten slotte handelt XXX in strijd met de maatschappelijke zorgvuldigheid door een gevaarlijke situatie te creëren. Op grond van het Kelderluik-arrest moeten voorzorgsmaatregelen eerder genomen worden naarmate de kans op schade toeneemt, de aard van de schade ernstiger is, en het nemen van voorzorgsmaatregelen minder bezwaarlijk.⁵⁸ Een groot aantal wetenschappelijke studies (hiervoor uitgebreid besproken) concludeert dat er een link is tussen Parkinson en andere neurodegeneratieve stoornissen – zeer ernstige ziektes dus – en pesticiden. De toelatingsprocedure van gewasbeschermingsmiddelen bevat bovendien op dit punt een hiaat waardoor deze risico's onvoldoende worden beoordeeld. Dit maakt de kans op schade voor omwonenden van een zeer toxische teelt zoals de lelieteelt reëel. Daarbij moet worden onderstreept dat er kinderen waarvan de hersens nog volop in ontwikkeling zijn, in de zeer nabije omgeving van het Perceel wonen.
83. Er is dus een aanzienlijke kans op zeer ernstige schade, die niet door de Eisers te voorkomen is anders dan door deze procedure aan te spannen.
84. Het gezondheidsbelang van omwonenden zou zwaarder moeten wegen dan het louter economische belang van XXX, die ook kan overstappen op andere teelten waarvoor veel minder giftige gewasbestrijdingsmiddelen nodig zijn. Dat is mogelijk minder lucratief, maar het economische belang van XXX kan hier niet opwegen tegen de mogelijk zeer ingrijpende gevolgen voor de Eisers. In zoverre zijn voorzorgsmaatregelen (te weten: een ander gewas telen) weliswaar vervelend voor XXX, maar niet onoverkomelijk. Toepassing van de Kelderluik-criteria moet dus leiden tot de conclusie dat het telen van lelies op een perceel

⁵⁸ Hoge Raad 5 november 1965, NJ 1966, 136 m. nt. Scholten, ECLI:NL:HR:1965:AB7079.

in de bebouwde kom niet strookt met wat in het maatschappelijk verkeer betaamt.

85. Het onrechtmatige handelen van XXX is bovendien aan haar toe te rekenen, nu zij zelf de keuze maakt lelies te telen vlakbij woningen, terwijl zij weet dat daarvoor grote hoeveelheden bestrijdingsmiddelen noodzakelijk zijn en de omwonenden daar grote bezwaren tegen hebben. Ook is er een aanzienlijke kans op door het handelen van XXX veroorzaakte (gezondheids)schade.
86. Kortom: aan alle voorwaarden van onrechtmatig handelen is voldaan, en de Eisers hebben daarmee recht op, en belang bij, een (voorlopige) maatregel om verdere schade te voorkomen.
87. De Eisers verwachten dat XXX zich op het standpunt zal stellen dat er geen sprake kan zijn van onrechtmatig handelen omdat alle middelen waar zij mee spuit zijn toegelaten door het Ctgb. De Eisers willen daarover nu al opmerken dat een dergelijke stelling onjuist is. Het feit dat iets niet verboden is, brengt immers niet met zich mee dat het niet onrechtmatig kan zijn, zo weten we sinds het arrest Lindenbaum/Cohen uit 1919. De civiele rechter toont zich ook regelmatig bereid in te grijpen als de uitvoerende of wetgevende macht verzaken hun eigen burgers te beschermen tegen gevaren; denk bijvoorbeeld aan de Urgenda-zaak tegen de Nederlandse Staat⁵⁹, of de Milieudefensie zaak tegen Shell.⁶⁰ Van belang in deze zaak is ook dat in een kort geding procedure alle relevante feiten en omstandigheden meegewogen kunnen worden, waaronder bijvoorbeeld ook de korte afstand tussen de woonhuizen en het lelieveld waar gespoten wordt, en het feit dat er in die huizen veel jonge kinderen wonen.

Vorzorgsbeginsel

88. Bovendien leidt het Europeesrechtelijke voorzorgsbeginsel ertoe dat bij hiaten in de kennis over mogelijk schadelijke stoffen, zoals hier het geval, deze stoffen niet worden toegepast totdat een volledige risicobeoordeling mogelijk is. Ook op grond van dit voorzorgsbeginsel is ingrijpen door middel van een voorlopige maatregel geëigend.
89. Het voorzorgsbeginsel wordt vermeld in artikel 191 van het verdrag betreffende de werking van de Europese Unie. Lid 1 en 2 van dit artikel luiden als volgt:
- 1) *Het beleid van de Unie op milieugebied draagt bij tot het nastreven van de volgende doelstellingen:*
 - *behoud, bescherming en verbetering van de kwaliteit van het milieu;*
 - *bescherming van de gezondheid van de mens;*
 - *behoedzaam en rationeel gebruik van natuurlijke hulpbronnen;*
 - *bevordering op internationaal vlak van maatregelen om het hoofd te bieden aan regionale of mondiale milieuproblemen, en in het bijzonder de bestrijding van klimaatverandering.*
 - 2) *De Unie streeft in haar milieubeleid naar een hoog niveau van bescherming, rekening houdend met de uiteenlopende situaties in de verschillende regio's van de Unie. Haar beleid berust op het voorzorgsbeginsel en het beginsel van preventief handelen, het*

⁵⁹ HR 20 december 2019, NJ 2020/41 m. nt. Spier, ECLI:NL:HR:2019:2006 (Urgenda/Staat).

⁶⁰ Rb Den Haag, JOR 2021/208 m. nt. Biesmans, ECLI:NL:RBDHA:2021:5337 (Milieudefensie/Shell).

beginsel dat milieuaantastingen bij voorrang aan de bron dienen te worden bestreden, en het beginsel dat de vervuiler betaalt.

In dit verband omvatten de aan eisen inzake milieubescherming beantwoordende harmonisatiemaatregelen, in de gevallen die daarvoor in aanmerking komen, een vrijwaringsclausule op grond waarvan de lidstaten om niet-economische milieuredenen voorlopige maatregelen kunnen nemen die aan een toetsingsprocedure van de Unie onderworpen zijn.

90. Artikel 1 lid 4 van de Verordening (EG) 1107/2009 bepaalt:

"De bepalingen van deze verordening stelen op het voorzorgsbeginsel teneinde te garanderen dat werkzame stoffen of middelen die op de markt worden gebracht niet schadelijk zijn voor de gezondheid van mensen en dieren of voor het milieu. In het bijzonder worden de lidstaten er niet van weerhouden het voorzorgsbeginsel toe te passen wanneer er wetenschappelijk gezien onzekerheid bestaat over de risico's voor de gezondheid van mensen en dieren of voor het milieu van de op hun grondgebied toe te laten gewasbeschermingsmiddelen."

91. Artikel 7 van Verordening EG 178/2002 bepaalt:

"Vorzorgsbeginsel

1. In specifieke situaties waarin na beoordeling van de beschikbare informatie de mogelijkheid van schadelijke gevolgen voor de gezondheid is geconstateerd, maar er nog wetenschappelijke onzekerheid heerst, kunnen, in afwachting van nadere wetenschappelijke gegevens ten behoeve van een vollediger risicobeoordeling, voorlopige maatregelen voor risicomangement worden vastgesteld om het in de Gemeenschap gekozen hoge niveau van gezondheidsbescherming te waarborgen.

2. Krachtens lid 1 vastgestelde maatregelen zijn evenredig en beperken de handel niet meer dan nodig is om het in de Gemeenschap gekozen hoge niveau van gezondheidsbescherming te verwezenlijken, rekening houdend met de technische en economische haalbaarheid en andere ter zake dienende factoren. De maatregelen dienen binnen een redelijke termijn opnieuw te worden bezien, afhankelijk van de aard van het geconstateerde risico voor het leven of de gezondheid en het soort wetenschappelijke informatie dat nodig is om de wetenschappelijke onzekerheid weg te nemen en een vollediger risicobeoordeling uit te voeren."

92. Uit het arrest *Blaise e.a.*⁶¹ van het Europese Hof van Justitie volgt over het voorzorgsbeginsel:

"43 Volgens dit beginsel kunnen bij onzekerheid over het bestaan en de omvang van risico's voor de menselijke gezondheid, beschermende maatregelen worden genomen zonder dat hoeft te worden gewacht totdat

⁶¹ HvJEU 1 oktober 2019, C-616/17, ECLI:EU:C:2019:800

de realiteit en de ernst van deze risico's volledig zijn aangetoond. Wanneer het bestaan of de omvang van het gestelde risico niet met zekerheid kan worden bepaald omdat de resultaten van de verrichte onderzoeken niet concludent zijn, maar reële schade voor de volksgezondheid waarschijnlijk blijft ingeval het risico intreedt, rechtvaardigt het voorzorgsbeginsel dat beperkende maatregelen worden getroffen." (onderstreping advocaat)

93. In het arrest Bayer CropScience e.a./Europese Commissie heeft het Gerecht van Eerste Aanleg geoordeeld:⁶²

"109 Het voorzorgsbeginsel vormt een algemeen beginsel van het Unierecht, dat de betrokken autoriteiten verplicht in het welbepaalde kader van de uitoefening van de hun bij de betrokken regeling toegekende bevoegdheden passende maatregelen te nemen om een aantal potentiële gevaren voor de volksgezondheid, de veiligheid en het milieu te voorkomen, waarbij aan de vereisten in verband met de bescherming van deze belangen voorrang moet worden verleend boven economische belangen [zie arresten van 21 oktober 2003, Solvay Pharmaceuticals/Raad, T-392/02, EU:T:2003:277, punt 121 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en 12 april 2013, Du Pont de Nemours (France) e.a./Commissie, T-31/07, niet gepubliceerd, EU:T:2013:167, punt 134 en aldaar aangehaalde rechtspraak; zie in die zin ook arrest van 26 november 2002, Artogodan e.a./Commissie, T-74/00, T-76/00, T-83/00–T-85/00, T-132/00, T-137/00 en T-141/00, EU:T:2002:283, punten 183 en 184].

110 Op grond van het voorzorgsbeginsel kunnen de instellingen bij aanhoudende wetenschappelijke onzekerheid over het bestaan of de omvang van risico's voor de menselijke gezondheid of voor het milieu beschermingsmaatregelen nemen, zonder dat hoeft te worden gewacht totdat ten volle is bewezen dat deze risico's reëel en ernstig zijn of dat de negatieve gevolgen voor de gezondheid zich daadwerkelijk voordoen [zie arresten van 12 april 2013, Du Pont de Nemours (France) e.a./Commissie, T-31/07, niet gepubliceerd, EU:T:2013:167, punt 135 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en 6 september 2013, Sepro Europe/Commissie, T-483/11, niet gepubliceerd, EU:T:2013:407, punt 44 en aldaar aangehaalde rechtspraak].

[...]

118 Bovendien dient erop te worden gewezen dat het onmogelijk kan blijken te zijn om een wetenschappelijke risicobeoordeling volledig uit te voeren omdat onvoldoende wetenschappelijke gegevens beschikbaar zijn. Dat mag echter de bevoegde overheid niet beletten om onder toepassing van het voorzorgsbeginsel preventieve maatregelen te treffen. Van belang is in dat geval dat de wetenschappers een wetenschappelijke risicobeoordeling verrichten, ondanks de nog bestaande wetenschappelijke onzekerheid, zodat de bevoegde overheid over voldoende betrouwbare en solide informatie beschikt om in staat te zijn de draagwijdte van de wetenschappelijke vraag ten volle te vatten en om haar beleid met kennis van zaken te bepalen (arrest van 9 september 2011, Frankrijk/Commissie,

⁶² Gerecht van Eerste Aanleg 17 mei 2018, T-429/13 en T-451/13, ECLI:EU:T:2018:280

T-257/07, EU:T:2011:444, punt 77; zie ook in die zin arresten van 11 september 2002, Pfizer Animal Health/Raad, T-13/99, EU:T:2002:209, punten 160-163, en 11 september 2002, Alpharma/Raad, T-70/99, EU:T:2002:210, punten 173-176).

119 Wanneer het onmogelijk blijkt het bestaan of de omvang van het gestelde risico met zekerheid vast te stellen omdat de resultaten van de uitgevoerde studies onvoldoende, niet sluitend of onnauwkeurig zijn, maar de waarschijnlijkheid van reële schade blijft in het geval het risico intreedt, rechtvaardigt het voorzorgsbeginsel de vaststelling van beperkende maatregelen, mits zij niet-discriminerend en objectief zijn [arrest van 12 april 2013, Du Pont de Nemours (France) e.a./Commissie, T-31/07, niet gepubliceerd, EU:T:2013:167, punt 142 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en arrest EVA-Hof van 5 april 2001, EFTA Surveillance Authority/Norway, E-3/00, EFTA Court Report 2000-2001, blz. 73, punt 31]."

(onderstrepingen steeds door advocaat)

94. Uit het voorgaande blijkt dat het voorzorgsbeginsel inhoudt dat moet worden voorkomen dat er een risico bestaat op schade aan de gezondheid van mensen en dieren. Dat betekent dat voordat een gewasbeschermingsmiddel überhaupt kan worden toegelaten, er moet worden aangetoond dat dit geen schadelijk effect heeft. Het houdt verder in dat indien er aanwijzingen zijn dat een reeds toegelaten middel toch een risico op schadelijke effecten heeft, er dient te worden ingegrepen en er maatregelen dienen te worden genomen tegen gebruik van het middel zolang over de schadelijke effecten onzekerheid bestaat. Het voorzorgsbeginsel noopt tot ingrijpen wanneer er voldoende aanwijzingen bestaan dat het gebruik van een gewasbeschermingsmiddel een schadelijk effect zou kunnen hebben op de gezondheid van de mens.
95. Het feit dat er in artikel 4 van Verordening EG 1107/2009 (dat ziet op de criteria voor toelating van gewasbeschermingsmiddelen, zie al. 25) al rekening is gehouden met het voorzorgsbeginsel, betekent niet dat er geen maatregelen kunnen worden getroffen om te voorkomen dat nader gebleken mogelijke schadelijke effecten zich manifesteren.
96. Dat het voorzorgsbeginsel zich in de eerste plaats tot de lidstaten en de overheid richt, betekent verder niet dat de voorzieningenrechter niet in voorkomende concrete gevallen mede op basis van dit beginsel, ordemaatregelen kan treffen. De zorgvuldigheid die in het maatschappelijk verkeer betaamt, wordt bovendien mede door dat beginsel ingevuld.

Arrest hof Arnhem-Leeuwarden van 10 juli 2023

97. Dit is vorig jaar ook bevestigd door het hof Arnhem-Leeuwarden. Het hof heeft in een ander kort geding over de toepassing van gewasbestrijdingsmiddelen in de lelieteelt (de zaak Boterveen) het volgende overwogen:

"Het hof acht aannemelijk dat onder meer artikel 4 en 21 van de verordening de uitwerking vormen van het door de Europese wetgever in acht genomen voorzorgsbeginsel. Dat betekent echter niet dat de norm om het voorzorgsbeginsel toe te passen, die ook tot de nationale rechters als organen van de lidstaten is gericht, geen ruimte zou geven aan de Nederlandse (kort geding)rechter om onder omstandigheden een verbod uit

te spreken op het gebruik van toegelaten gewasbeschermingsmiddelen. Het voorzorgsbeginsel brengt anderzijds niet mee dat elk risico moet worden uitgesloten. Het hof verwijst naar artikel 7 van Verordening 178/2002 tot onder meer de oprichting van EFSA. In lid 1 van dat artikel is ten aanzien van het voorzorgsbeginsel bepaald dat in specifieke situaties waarin na beoordeling van de beschikbare informatie de mogelijkheid van schadelijke gevolgen voor de gezondheid is geconstateerd maar er nog wetenschappelijke onzekerheid heerst, voorlopige maatregelen voor risicomanagement kunnen worden vastgesteld en in lid 2 is bepaald dat die maatregelen evenredig moeten zijn en de handel niet meer beperken dan nodig is om het in de Gemeenschap gekozen hoge niveau van gezondheidsbescherming te verwezenlijken, rekening houdend met de technische en economische haalbaarheid en andere ter zake dienende factoren. Artikel 4 van Verordening 178/2002 brengt mee dat artikel 7 van toepassing is op de goedkeuring van werkzame stoffen in gewasbeschermingsmiddelen en de intrekking daarvan, voor zover die worden gebruikt voor de teelt van levensmiddelen. Het lijkt erop dat alle gewasbeschermingsmiddelen die de maatschap voor de lelieteelt gebruikt ook voor de levensmiddelenteelt worden gebruikt. Voor zover het zou gaan om gewasbeschermingsmiddelen die alleen in de sierteelt worden gebruikt, vormen de artikelen 1 lid 4 van Verordening 1107/2009 en 191 lid 2 Werkingsverdrag de basis voor toepassing van het voorzorgsbeginsel.”⁶³

98. Het hof heeft vervolgens aannemelijk geacht dat op dit moment nog niet goed getest wordt of kan worden of het gebruik van een gewasbeschermingsmiddel een verhoogd risico op neurodegeneratieve ziektes met zich brengt. Het Hof concludeert:

“In zoverre lijkt het in Verordening EG 1107/2009 en de Wgb neergelegde stelsel van toezicht op de toelating en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen dus onvolkomen te zijn en geen zekerheid te bieden op de afwezigheid van een verhoogd risico op neurodegeneratieve ziekten voor omwonenden. Het voorzorgsbeginsel brengt dan ook mee dat beperkende maatregelen zouden kunnen worden getroffen.”⁶⁴
(onderstreping advocaat)

99. In de betreffende zaak sprak het hof echter, anders dan de voorzieningenrechter, geen algeheel verbod op het toepassen van gewasbeschermingsmiddelen uit. Het hof oordeelde dat de betreffende teler toch mocht sproeien met vier volgens deze teler noodzakelijke middelen. Redengevend hiervoor was onder meer dat de teler in de desbetreffende zaak al veel maatregelen had genomen om de gevolgen van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen voor de omwonenden te beperken (zie de opsomming in rechtsoverweging 3.20 van het arrest). Daarom viel de belangenafweging in dat geval in het voordeel van de teler uit. Zoals hierboven is uiteengezet, moet de belangenafweging in deze zaak echter in het voordeel van Eisers uitvallen. Het gaat om voorgenomen lelieteelt op een perceel dat vlakbij een groot aantal woningen ligt. Het belang van de omwonenden om niet met schadelijke middelen geconfronteerd te worden moet zwaar wegen. Het belang van de teler is daarentegen gering. Anders dan in de zaak die voorlag aan het hof Arnhem-Leeuwarden, zitten de leliebollen in onderhavige zaak nog niet in de grond, zodat de teler

⁶³ Hof Arnhem-Leeuwarden, 10 juli 2023, ECLI:NL:GHARL:2023:6083, rov. 3.15

⁶⁴ Ibid rov. 3.18

nog alle mogelijkheid heeft een alternatief gewas (zoals maïs) op het Perceel te planten. Weliswaar kan zij meer geld verdienen met de teelt van lelies dan de teelt van de meeste andere gewassen, en zal zij al wat voorbereidende werkzaamheden hebben getroffen, dit belang kan niet opwegen tegen het gezondheidsbelang van Eisers en hun kinderen.

100. Het hof heeft in het betreffende arrest ook meegewogen "dat zowel de Gezondheidsraad als het RIVM na recent onderzoek niet tot ingrijpen (een verbod op het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen) heeft geadviseerd". Naar mening van de Eisers heeft het hof hier een onjuiste, althans te ruime, conclusie verbonden aan de betreffende rapporten van het RIVM en de Gezondheidsraad.

101. Zoals toegelicht in alinea 74 blijkt ten eerste uit het RIVM rapport (**productie 18**) dat dit onderzoek zich beperkte tot de werkzame stoffen in beschermingsmiddelen (en niet naar alle andere stoffen in beschermingsmiddelen, of de combinatie daarvan), en of deze leken op vijf stoffen waarvan bekend is dat ze neurodegeneratieve ziekten kunnen veroorzaken. Kortom: het overgrote merendeel van de stoffen in gewasbeschermingsmiddelen is buiten beschouwing gelaten bij het onderzoek door het RIVM. Het advies van het RIVM (dat ingrijpen niet noodzakelijk is, omdat er maar één stof is gevonden die lijkt op de eerder onderzochte vijf stoffen) ziet dus niet op de (meeste) stoffen in bestrijdingsmiddelen.

102. Het RIVM rapport benadrukt verder met name dat er te weinig informatie is om conclusies te trekken (p. 29 van het rapport):

"Er is echter vrij weinig informatie beschikbaar waarop moleculaire structuur-activiteit analyses uitgevoerd kunnen worden om de relatie tussen gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten vast te kunnen stellen. Dit bevestigt het belang van meer data en betere testrichtlijnen voor het bepalen van mogelijke effecten van gewasbeschermingsmiddelen op neurodegeneratieve ziekten."

103. Daar komt bij dat het RIVM in 2021 (zie al. 73 hiervóór en **productie 9**) juist heel duidelijk heeft geconcludeerd dat er wél een link is tussen blootstelling aan pesticiden en Parkinson en dat de huidige toelatingsprocedure tekort schiet waar het gaat om de beoordeling van neurotoxische effecten:

"De relatie tussen blootstelling aan chemische stoffen, inclusief gewasbeschermingsmiddelen, en neurodegeneratieve aandoeningen is plausibel. Het aantonen van een causaal verband voor specifieke werkzame stoffen in epidemiologische studies is echter lastig vanwege de kleine onderzoeksgroepen en de blootstelling aan meerdere werkzame stoffen, vaak gedurende langere tijd."

104. Wat betreft het rapport van de Gezondheidsraad: de conclusie van het hof dat de "Gezondheidsraad uit het (literatuur)onderzoek geen gevaar voor gezondheidsschade bij omwonenden heeft afgeleid" (rov. 3.21) komt niet overeen met wat er feitelijk in het rapport staat. Het rapport vermeldt nu juist dat de zorg over schadelijke gezondheidseffecten niet wordt weggenomen door het feit dat er op basis van het spaarzame onderzoek in ons land nog geen duidelijke indicaties van substantiële gezondheidsschade naar aanleiding van langdurige blootstelling zijn vastgesteld. Ook stelt het rapport dat juist snelle actie noodzakelijk is, omdat meer onderzoek naar de (lange termijn) gezondheidsrisico's te lang

gaat duren, net als het verbeteren van de toelatingsprocedure van gewasbeschermingsmiddelen. De Gezondheidsraad adviseert het voorzorgsbeginsel toe te passen en om vooral de aanpak van verduurzaming van de gewasbescherming voort te zetten en te intensiveren.

105. Kortom: het feit dat de Gezondheidsraad en het RIVM - op grond van de conclusie in de internationale wetenschappelijke literatuur dat er een plausibel verband bestaat tussen de blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen en het risico op de ziekte van Parkinson - kennelijk niet hebben besloten in algemene zin te adviseren tot "*een verbod op het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen*" (zie rov. 3.21) neemt niet weg dat de Gezondheidsraad juist het belang van het hanteren van het voorzorgsbeginsel met betrekking tot gewasbeschermingsmiddelen voorop heeft gesteld. Ook het RIVM heeft nu juist benadrukt dat, zoals het Hof het zelf verwoordt, het van belang is om "*het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen (in verband met mogelijke risico's) tot een minimum te beperken*" (zie rov. 3.25). In ieder geval blijkt uit de rapporten van het RIVM en de Gezondheidsraad niet dat het niet nodig zou zijn om in te grijpen in de situatie dat er vlakbij woningen grote hoeveelheden gewasbeschermingsmiddelen door elkaar heen worden gebruikt, zonder enige mitigerende maatregelen.

IV. SPOEDEISEND BELANG

106. Het spoedeisend belang is gegeven nu XXX uiterlijk begin mei wil overgaan tot het planten van leliebollen op het Perceel, waarna er iedere week met gewasbeschermingsmiddelen gespoten zal worden. Gezien de hiervoor beschreven aanzienlijke gezondheidsrisico's, bestaat enkel om die reden een voldoende spoedeisend belang. Van Eisers kan niet verlangd worden dat zij een eventuele bodemprocedure afwachten, dan is het kwaad al geschied.

V. VERWEREN

107. XXX heeft bij monde van haar advocaat verweer gevoerd in de brief van 4 april 2024 (**Productie 8**). Dat verweer laat zich als volgt samenvatten: (1) XXX heeft aanzienlijke maatregelen genomen om Eisers tegemoet te komen, en (mede) daarom moet het belang van XXX zwaarder wegen dan het belang van Eisers, (2) uit onderzoek van het RIVM blijkt dat mensen die in de buurt van landbouwpercelen wonen over het algemeen niet méér gezondheidsproblemen hebben dan mensen die niet in de buurt van landbouwpercelen wonen, (3) uit rapporten van het RIVM en de Gezondheidsraad blijkt - kort gezegd - dat er geen duidelijke indicaties zijn voor het optreden van substantiële gezondheidsschade, (4) het arrest van het hof Arnhem-Leeuwarden is onjuist omdat het hof eraan voorbij is gegaan dat het Ctgb reeds gevolg heeft gegeven aan het voorzorgsbeginsel bij de toelating van de gewasbeschermingsmiddelen, en dat het Ctgb op grond van Verordening 1107/2009 al rekening houdt met cumulatieve effecten.
108. Op deze verweren is in deze dagvaarding al ingegaan. Hieronder zal per verweer nog kort het standpunt van Eisers worden samengevat.
109. Ten aanzien van verweer (1), dat XXX al voldoende maatregelen zou treffen, menen Eisers dat deze maatregelen niet voldoende zijn om het (aanzienlijke) risico op gezondheidsschade weg te nemen. De maatregelen vormen weliswaar enige verbetering ten opzichte van het eerste plan van XXX, maar ook met een afstand van 50 meter en een iets "groener" spuitschema, blijven de risico's op ernstige neurologische schade bij Eisers en hun

kinderen bestaan. Uit het OBO onderzoek (**Productie 11**) blijkt dat er restanten van bestrijdingsmiddelen worden teruggevonden in de buitenlucht, huisstof en urine van omwonenden en luiers van baby's in een straal van 250 meter rondom bollenvelden. Uit het recente onderzoek van Chronister et. al. (zie alinea 46) blijkt dat adolescenten die op gemiddeld 329 meter wonen van percelen waarop bloemen worden geteeld, significant slechtere neurologische gedragsprestaties vertonen. Kortom: een bufferzone van 50 meter is gelet op deze afstanden onvoldoende om de gevaren weg te nemen. Dat geldt ook voor het aangepaste spuitschema: daar staan nog steeds 19 gewasbeschermingsmiddelen op met 15 werkzame stoffen, die weliswaar zijn toegelaten door het Ctgb maar die dus niet of onvoldoende zijn getest op neurotoxiciteit. Zonder aanvullend onderzoek is het niet mogelijk om over deze middelen te zeggen dat gebruik daarvan niet leidt tot neurologische ziekten zoals Parkinson, en/of afnemende neurologische prestaties. Zolang dat onderzoek er niet is, brengt het voorzorgsbeginsel met zich mee dat gebruik voor de lelieteelt vlak naast woningen, niet kan worden toegestaan. Bovendien moet het belang van XXX in deze zaak minder zwaar wegen dan het belang van de teler in de zaak die voorlag aan het hof Arnhem-Leeuwarden. In die zaak was de teelt al vergevorderd (het was hoogzomer) en zou de teler aanzienlijke investeringsbedragen kwijt zijn als hij geconfronteerd zou worden met een algeheel spuitverbod waardoor zijn oogst waarschijnlijk zou mislukken. In de onderhavige zaak zijn de geïnvesteerde kosten gering omdat de bollen nog niet geplant zijn, en de teler dus nog de mogelijkheid heeft een ander gewas te planten op het Perceel.

110. Met verweer (2) verwijst XXX waarschijnlijk naar een gezondheidsverkenning van het RIVM uit 2020, waaruit naar voren kwam dat mensen die binnen 250 meter van landbouwpercelen wonen waar bestrijdingsmiddelen worden gebruikt, over het algemeen niet méér gezondheidsproblemen dan mensen met geen of weinig landbouwpercelen in de buurt.⁶⁵ Allereerst ging het om een gezondheidsverkenning naar landbouw in het algemeen, waarbij niet specifiek is gekeken naar de lelieteelt. In de gezondheidsverkenning zijn cognitieve effecten daarnaast geheel niet meegenomen.⁶⁶ Een van de aanbevelingen in het rapport is om nader onderzoek te doen naar – onder meer – gezondheidsproblemen die in de wetenschappelijke literatuur regelmatig naar voren komen, zoals de ziekte van Parkinson, en naar cognitieve effecten. Het RIVM is inmiddels begonnen met aanvullend onderzoek, in opdracht van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Onderzocht zal worden of er in gebieden waar veel bestrijdingsmiddelen worden gebruikt, meer Parkinson voorkomt. Uit de gezondheidsverkenning uit 2020 kan dus niet worden geconcludeerd dat er geen risico op Parkinson of andere neurologische aandoeningen is voor mensen die binnen 250 meter van lievelvelden wonen.

111. Verweer (3) verwijst naar het RIVM rapport over de werkzame stoffen die lijken op vijf stoffen die neurodegeneratieve ziekten kunnen veroorzaken (**Productie 18**), en het vervolgdadvies van de Gezondheidsraad (**Productie 17**). Deze rapporten zijn uitgebreid behandeld onder alinea's 72 en 75 van deze dagvaarding, waar hier naar wordt verwezen.

112. Verweer (4) komt erop neer dat het arrest van het hof Arnhem-Leeuwarden onjuist is, omdat het hof eraan voorbij zou zijn gegaan dat het voorzorgsbeginsel al is meegewogen bij de toelating van gewasbeschermingsmiddelen door het Ctgb. Het hof Arnhem-Leeuwarden is daar echter helemaal niet aan voorbij gegaan, maar heeft dat verweer, dat ook door de teler in de betreffende zaak gevoerd werd, meegenomen in zijn beoordeling (zie rov. 3.14 – 3.15) en geconcludeerd dat er toch ruimte is voor de

⁶⁵ Simoes e.a., 'Health survey on people living in the direct vicinity of agricultural plots: additional analyses', RIVM rapport 2020-0056, vindplaats: <https://www.rivm.nl/qa-gezondheidsverkenning-landbouw-en-omwonenden>

⁶⁶ Ibid p. 11 onderaan onder ii

Nederlandse (kort geding)rechter om onder omstandigheden een verbod uit te spreken op het gebruik van toegelaten gewasbeschermingsmiddelen. Een ander oordeel zou ook onbegrijpelijk zijn. Dat zou betekenen dat als eenmaal de horde van de toelating is genomen er gespoten mag worden totdat de toelating is ingetrokken, hoe (mogelijk) risicovol een middel ook blijkt te zijn.

113. De grondnorm van zowel de Europese verordening als de Wgb is dat een gewasbeschermingsmiddel geen schadelijk effect mag hebben op de gezondheid van mens en/of dier. Daarbij is de maatstaf voor de menselijke gezondheid door de wetgever beduidend strenger dan voor bijvoorbeeld effecten op het milieu. Voor effecten op het milieu bepaalt artikel 4 lid 3, sub e verordening EG 1107/2009 de volgende eis aan gewasbeschermingsmiddelen: *"het heeft geen onaanvaardbare effecten op het milieu."* Artikel 4 lid 3 sub b bevat echter een strengere eis voor de menselijke en dierlijke gezondheid door niet slechts te spreken van onaanvaardbare effecten, maar van alle schadelijke effecten: *"het heeft geen onmiddellijk of uitgesteld schadelijk effect op de gezondheid van de mens, met inbegrip van kwetsbare groepen, of op die van dieren, rechtstreeks of via drinkwater (met inachtneming van stoffen die voortkomen uit waterbehandeling), levensmiddelen, diervoeder of lucht, noch gevolgen op de werkplek of andere indirecte effecten, rekening houdend met bekende cumulatieve en synergistische effecten waar er door de Autoriteit aanvaarde wetenschappelijke methoden om dergelijke effecten te evalueren beschikbaar zijn, noch op grondwater."* Datzelfde geldt op basis van artikel 6:162 BW, men mag immers niet onrechtmatig gevaar zetten en/of een ander schade toebrengen, zoals hiervoor al kort besproken in het kader van de Kelderluik-criteria.
114. Hieruit blijkt dat het voorzorgsbeginsel inhoudt dat steeds moet worden voorkomen dat er een risico bestaat op schade aan de gezondheid van mensen en dieren. Dat betekent dat voordat een gewasbeschermingsmiddel überhaupt kan worden toegelaten, er moet worden aangetoond dat dit geen enkel schadelijk effect heeft (wat dus in ieder geval op het punt van neurodegeneratieve gevolgen niet gebeurt). Het houdt verder in dat indien er aanwijzingen zijn dat een reeds toegelaten middel toch een risico op schadelijke effecten heeft, er dient te worden ingegrepen en er maatregelen dienen te worden genomen tegen gebruik van het middel zolang over de schadelijke effecten onzekerheid bestaat. Eisers vragen uwe edelachtbare voorzieningenrechter dat hier te doen.

VI. VORDERINGEN

115. Het voorgaande leidt tot ertoe dat Eisers uwe edelachtbare voorzieningenrechter verzoeken om XXX te verbieden gewasbeschermingsmiddelen toe te passen op het Perceel, ten behoeve van de lelieteelt. Het gevraagde verbod is dus beperkt tot de lelieteelt, omdat daar zoals eerder toegelicht, enorme hoeveelheden gewasbeschermingsmiddelen worden toegepast. Eisers hebben geen bezwaar tegen andere teelten zoals aardappelen (waarbij slechts 6,8 procent van de hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen voor de lelieteelt wordt gebruikt) of tarwe (2,3% van de hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen voor de lelieteelt). Eisers verzoeken u tenslotte het verbod te versterken met een dwangsom.

MET DE EIS

dat uwe edelachtbare voorzieningenrechter bij vonnis, uitvoerbaar bij voorraad:

1. XXX zal verbieden op het perceel kadastraal bekend als perceel XXX in Sevenum gewasbeschermingsmiddelen toe te passen, dan wel laten toepassen, ten behoeve van de lelieteelt.

2. Zal bepalen dat XXX bij overtreding van het verbod onder 1 een dwangsom van € 5.000,- per overtreding dient te betalen aan Eisers.
3. XXX zal veroordelen in de kosten van deze procedure, daaronder begrepen het salaris van de advocaat, te vermeerderen met de na het vonnis te maken kosten van tenuitvoerlegging daarvan.

De kosten dezes zijn:

Exploot	€	112,37
Opslag (BTW)	€	<u>23,60</u>
Totaal	€	135,97

Welke kosten zijn verhoogd met de BTW aangezien mijn verzoekende partijen de BTW niet kunnen verrekenen

Deze zaak wordt behandeld door mr. M.E. Kingma, Höcker Advocaten, Apollolaan 153 (1077 AS) Amsterdam (telefoon: 020-5777700; email: kingma@hocker.nl)